

**TÜRKİYE'NİN «KUZEYDEKİ BÜYÜK KOMŞU» SORUNU
NEDİR? (TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ 1939 - 1970)**

Baskın ORAN

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
CİLT : XXV, SAYI : 1
AYRI BAŞKI

Sevinç Matbaası, Ankara — 1970

SIYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

Konu'nun Planı :

**TÜRKİYE'NİN
«KUZEYDEKİ BÜYÜK KOMŞU»
SORUNU NEDİR?**

(Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)

Baskın ORAN

I — GİRİŞ

A — SORUN'UN ELE ALINIŞINDAKİ SAKATLIKLAR

1) Sorunu ele alıştıraki duygusallık ögesi ve çatışan çıkarlar

a. Dış neden

b. İç neden

2) Sorunun ele alınışındaki eksiklikler

a. Türkiye'nin coğrafi konumu üzerinde bir değil, iki etkinin varlığı

b. Sorun'un sadece Türkiye'nin güvenliği açısından ele alınıp Sovyetler Birliğinin güvenliği açısından da meseleye bakılmayışı

B — DÜNYA POLİTİKASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU VE RUS ÇARLIĞI

C — ATATÜRK DEVRİNDE İLİŞKİLER

II — İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

A — SAVAŞIN BAŞINDA TARAFLARIN «YOLLARINI ARAMA» ÇABALARI (1939-40)

- B — DOĞU ÇEPHESİNDE ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ (1941-42)
- C — DOĞU CEPHESİNDE SOVYET ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ (1943-45)

III — SAVAŞTAN SONRA İLİŞKİLER

- A — İLİŞKİLERİN BOZULMASI VE NOTALAR SAVAŞI (1945-46)
 - 1) 1945 Sovyet İsteklerinin Çözümlemesi (Tahlili)
 - 2) İlişkilerin Bozulmasında Batı'nın Tutumu
 - 3) Notalar ve Karşı - notalar
- B — TÜRKİYE'NİN BATI'YA YANAŞMASI (TRUMAN DOKRİNİ, MARSHALL YARDIMI VE NATO'ya GİRİŞ), BUNUN ÇÖZÜMLENMESİ VE SONUÇLARI
- C — SOVYETLER BİRLİĞİNİN TUTUMUNUN YUMUŞAMASI (1953 NOTASI) VE TÜRKİYE'NİN BLOK POLİTİKASI
 - 1) Sovyetlerin 1946 İsteklerini Geri Almaları
 - 2) Türkiye Neden Sovyetlere Yakınlık Göstermedi?
- D — 27 MAYIS VE SONRASINDA İLİŞKİLERİN NORMALE DÖNMESİ

IV — SONUÇ

- A — SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE POLİTİKASININ NİTELİĞİ VE AMACI NEDİR?
- B — TÜRKİYE'NİN SOVYETLER BİRLİĞİ POLİTİKASI NE OLMALIDIR?

I — GİRİŞ

A — SORUN'UN ELE ALINIŞINDAKİ SAKATLIKLAR :

Gerek büyük bir değişime uğradığı 1917 yılından önceki ve gerekse sonraki Rusya Türkiye'nin dış ilişkilerinde çok önemli bir rol oynamış ve hep ön plâni işgal etmiştir. Bu ilişkiler, hemen söylemek gerekirse, kısa bir süre dışında olumsuz bir yönde gelişmiştir. İki ülke genellikle birbirlerine rakip olan bloklarda yer almışlardır. Bunun bir nedeni olsa gerekir.

Türkiye'nin güvenliği açısından yaşamsal bir önem taşıyan bu sorun ülkemizde zaman zaman söz konusu edilmekle birlikte, se-rinkanlılıkla ve akılcı bir şekilde hiçbir zaman tartışılmamıştır. Nedenleri üzerinde düşünelim :

1) Sorun bugüne dek hep duygusal bir atmosfer içinde ele alınmıştır ve işin içine birtakım çıkar çatışmaları karışmaktadır. Bunun da iki nedenden ileri geldiğini söyleyebiliriz :

a. Dış neden : Sorunun ele alınışındaki duygusallık temasının nedeni, Rus Çarlığının sillesini zaman zaman yemiş bir Osmanlı İmparatorluğunun devamı olan Türkiye Cumhuriyetinde geçmiş yüzyılların acıları, ve bu acılara eklenen 1945-46 olaylarının henüz taze anılarıdır. Bu acı anılar, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi olmamasında çıkarı olan diğer devletler tarafından da her an taze tutulmaktadırlar.

b. Özel girişimci Batı dünyasına bağlı kalmakta ekonomik, kültürel, vb. birçok çıkarları olan bazı çevreler, Türkiye'de sürekli bir anti-komünist havanın hakim olmasına dikkat etmektedirler. Bu arada Sovyetler Birliği ve Komünizm kavramları özdeş tutulduğu için iki ülkenin arasının düzelmesine, dışa bağlı bu çevreler engeller çıkarmaktadırlar. Türkiye'de iç - dış politika ilişkisi iyi incelenmemiş olduğu için bu durum ortaya tam olarak konmamıştır.

2) Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri sorunu şimdiye dek eksik ve yanlış olarak konmuştur. Bu ilişkilerin kilit kavramı Coğ-

rafi Konum'dur. Bu ilişkileri şimdiye dek tartışanlar işin burasına kadar olan kısmını anlamışlardır, fakat hataları bundan sonra başlamaktadır :

a. İki ülke arasındaki ilişkilerin bir sorun ortaya çıkarmasının sebebi, Türkiye ve Sovyetler Birliğinin komşu olmasıdır. Eğer Türkiye, diyelim ki Afrika'nın güneyinde bulunsaydı, büyük bir olasılıkla Sovyetler Birliği diye bir sorunu olmayacaktı. Şimdiye kadar anlaşıldığının aksine, bu Sovyetler Birliği ile komşuluk olgusu, Türkiye üzerine iki türlü etki yapmaktadır : **Bir**, Sovyetler Birliğinin etkisi -ki şimdiye dek sadece bu etki dikkate alınmıştır-, **iki**, Sovyetler Birliğine rakip olan diğer büyük devletlerin etkisi.¹ Bu ayırımın önemi şuradadır ki, eğer sadece birinci etki tek başına kabul edilirse, Türk - Sovyet ilişkilerini önyargı sahibi olmadan incelemek olanaksız olur. Halbuki ikinci baskı en az birincisi kadar vardır ve onu kıskırtmaktadır. Bu ayırım şimdiye dek yapılmadığı için Türkiye'nin birinci etkiden kaçarken nasıl ikincisinin aleti olduğu, bu inceleme boyunca gösterilmeye çalışılacaktır.

b. Sorun şimdiye dek sadece Türkiye'nin güvenliği açısından ele alınmıştır. Halbuki Türkiye küçük, Sovyetler Birliği büyük devlettir. Böyle durumlarda, eğer küçük devlet büyük komşusuna potansiyel bir tehlike teşkil ediyorsa, kendi güvenliğini hiçbir zaman tam olarak sağlayamayacaktır, demektir. Bu potansiyel tehlike teşkil ediş de, özellikle, küçük ülkenin toprağı bir başka büyük devlet tarafından kullanıldığı zaman ortaya çıkar. Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşusu ile olan ilişkilerinin tartışılmasında bu yön hiç dikkate alınmamış bulunmaktadır. Bu makalede Türk - Sovyet ilişkileri her iki ülkenin de güvenliği açısından ele alınmaya çalışılacaktır.^{1a}

İşte, Türk - Sovyet ilişkilerinin yürütülmesinde ve tartışılmasında yukarıda sözü edilen eksiklikler giderilmediği ve yanlışlıklar

(1) Bu makalede, Türkiye ile Kuzey komşusu arasındaki ilişkilerin SSCB - Türkiye - ABD üçgeni içinde ele alınıp incelenmesinde Doç. Dr. H. Ülman'ın SBF'de 1968 - 69 ders yılında vermiş olduğu «Türk Dış Politikası» adlı doktora kurundan yararlanılmıştır.

(1a) Türk - Sovyet ilişkilerini bu açıdan da ele almanın nedeni, Türkiye'nin rasyonel bir dış politika yürütebilme sürecine daha geniş bir görüş açısı kazandırmaktır. Yoksa, meseleyi *sadece* SSCB'nin güvenliği açısından almak *Tabii Sınırlar* kuramına götürür ve bunun da nerede duracağı şüphelidir. Böyle bir ele alış SSCB'nin ulusal çıkarına da hizmet eder. Küçük bir devlet olması itibarıyla, Türkiye komşusunu kıskırtmaktan daima kaçınacaktır, fakat bu, egemenliğiyle bağdaşmayan istekler karşısında direnmesi gerektiği gerçeğini değiştirmeyecektir.

yapıldığı için Sovyet dış politikasının Türkiye'ye dönük olan yönü şimdiye dek bilimsel bir şekilde incelenememiş, ve açıklığa kavuşturulamamıştır.

Bu makalenin amacı, yukarıda sayılan hatalara düşmemeye çalışarak, iki ülke arasındaki ilişkileri incelemek suretiyle Sovyet politikasını çözümlemek (tahlil etmek), amaçlarını saptamak ve böylece Türk Dış Politikasının nasıl olması gerektiği sorusuna bir cevap bulmaktır.

B — DÜNYA POLİTİKASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU VE RUS ÇARLIĞI

Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasındaki ilişkilerin önem kazanmaya başlaması, Rusya'nın 1. Petro zamanında (17. Yüzyıl) bir kuvvet olarak belirmesiyle ortaya çıkar. Bundan önceki ilişkiler de Türk kaynaklarını epey ilgilendirmiştir. Daha sonraları Pan-slâvistler tarafından da ileri sürülen birtakım iddia ve istekler, Türk-Rus ilişkileri üzerinde yazmış olanların bazı yorumlarına konu olmuştur. Adı geçen iddialar, kısaca özetlenecek olursa, birinci ve ikinci Roma olan Roma ve Kostantinopl şehirlerinden sonra üçüncü Roma'nın Moskova olacağını ileri sürmekte ve Bizans İmparatorluğunu ihya etmek için İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesini istemektedirler. Rusların İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerinin ne kadar derinlere gittiğine örnek olarak sık sık hatırlatılan ve Osmanlıların Mekke'yi almak istemelerine benzeyen bu dinci istekleri doğru bir şekilde değerlendirmek gerekir. Bunlar, teokratik bir otokrasinin aristokratik ve dinci iddialarıdır. Yani Moskova Knezliğinin kuruluş ve gelişme döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri belirli bir plâna, ciddi bir amaca ve elle tutulur bir çıkara göre gelişmemiştir. Dolayısıyla, bu ilişkilerin, sonraları Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği tarafından Boğazlar hakkında ileri sürülecek olan iddialara köken olduğunu sanmak yanlıştır.

İki imparatorluk arasındaki ilişkilerin bir anlam ve önem kazanmaya başlaması, 1. (Deli, Büyük) Petro'nun çabaları ile sanayileşmenin ilk adımlarını atan Rusya'nın dış ülkelerle ilişkilere geçmesiyle birliktedir. Bu noktada da Türk kaynaklarında olsun, onları destekleyen veya etkileyen Batı kaynaklarında olsun, yanlış değerlendirmelere rastlıyoruz. Rusya'nın, güney komşusu ile Boğazlar konusundaki çatışmaları, bu devletin yayılma çabaları ve

«Sıcak denizlere inmek» istemesi olarak yorumlanmıştır. Oysa ki Rusya'da 1. Petro'nun yayılma amacıyla yaptığı girişimler Güneye değil, Doğu'ya yani Pasifik'e doğru olmuştur; bunun sebebi de Sibirya'da besin üretecek yeni toprakları tarıma açmak ve yeni başlayan endüstrileşmeyi beslemek için Doğu Asya'daki madenlerden yararlanmaktır. Petro'nun başka yönlerde de girişimleri olmuştur, fakat bunların amaçları başkadır. Örneğin Rusya Baltık yönünde hepsinden daha önemli girişimlerde bulunmuştur. Bunun uğruna İsveç'le uzun savaşlar yapılmıştır. Amaç, Batılılaşmakta olan Rusya'nın Avrupa'dan elde etmek zorunda olduğu silâh ve yapılmış maddeler için bir liman elde etmektir. Bu kapı ayrıca Rus ekonomik merkezlerine de en yakın ve yararlı bir noktadır.² Petro'nun dış dünya ile üçüncü ilişki kapısı, Karadeniz yani Güney yolu olmuştur. İşte Türkiye'de yaygın bir kanı halindeki yanlışlık, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile bu bölgedeki sürtüşmelerinin yorumlanmasında ortaya çıkmaktadır. Bu yorumlara göre, Rusya Boğazları Akdeniz'e açılmak için zorlamaktadır. Türkiye'de olduğu kadar Batı kaynaklarında da şaşılacak derecede yerleşmiş bu yorum yanlıştır. Şöyle ki, nasıl Rusya Batı ile uygun bir ithâl limanı için, Doğu ile de toprak ve madenler için ilgilenmişse, Güney ile de güvenliği için ilgilenmiştir. Rusya'nın Güneyi, bu devletin eskiden beri en zayıf noktası olmuştur. Çeşitli çıkarlar konusunda zamanın büyük devletleri ile çatıştığı zaman Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşacak olan bir Fransa ve İngiltere'nin kendisine Boğazlar yolundan saldıracağından Ruslar her zaman korkmuştur. Nitekim 1854-56 Kırım savaşında korktuğu fazlasıyla başına gelmiştir. Yani Rusya, zamanın büyük devletleri olan Fransa ve özellikle İngiltere'ye karşı savunma durumundadır. Bu durumda Akdeniz'e açılmak istemesi mantığın kabul etmeyeceği bir husustur. Rusya her fırsatta Boğazların hukukî ve fiili statüsünün Karadeniz dışındaki süper devletlere kapalılığı temin edecek şekilde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Boğazlar ile tarih boyunca ilgilenmesinin nedeni budur. Denizlerin rakip kabul etmez güçlü devleti İngiltere karşısındaki yeni endüstrileşmeye başlamış bir devlet olan Rusya'nın Akdeniz'e çıkmak istediğini ileri sürmek, siyasî tarih açısından fahiş bir hatadır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: bütün bir tarih boyunca Türkiye'nin Kuzeyindeki bu dev komşusunun Boğazlar için devamlı bir tehlike olmasının nedeni; Türkiye ile birleşen veya Tür-

² Tarihçi Ataöv, «Türkiye ve İttifakları», *Abadan'a Aramağan*, Ankara, İİBF Yayınları no. 280, 1969, s. 78.

kiye'yi etkileyecek durumda olan büyük devletlerin kendisini can alıcı bir noktadan vurmaları, ve bu durumun ileriye devam etme olasılığıdır. Diğer bir deyimle, böyle durumlarda -Boğazlar stratejik önemini koruduğu müddetçe- Rusya'nın yerindeki her devlet aynı tepkide bulunacaktır. Bu noktanın iyice anlaşılması, Türkiye ile komşusunun ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine karar verebilmek için en başta gelen ön koşuldur.

C — ATATÜRK DEVRİNDE İLİŞKİLER :

Birinci Dünya Savaşının sonunda her iki imparatorluk da çöktü. Rusya'da 1917 yılında patlayan devrim sonucu sosyalist bir Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Bu Cumhuriyet, savaşın sonunda paylaşılmaya uğrayan Türkiye'nin verdiği kurtuluş savaşına maddi ve manevi olarak ciddi bir şekilde yardım eden tek devlet oldu. Bunun nedenini her iki ülkenin çıkarlarının aynı yönde olmasında aramak gerekecektir. Her ikisi de Batı emperyalizmine karşı savaşmış ve savaşmaktadır. Türkiye'nin Batı ile işbirliği yaparak Boğazları kullandırması sözkonusu değildir. Türkiye'nin Lausanne'da kapalılığı savunan Sovyet tezinden çok İngiliz tezine eğilim göstermesine ve belirli bir açıklığa razı olmasına rağmen. Zaten 1933'den sonra Sovyetler Birliğinin gözleri Orta Avrupa'ya çevrilmiş ve Boğazlar güvenlik açısından ikinci plâna düşmüştür. Sovyetler Birliği Hitler'den kuşulanmaktadır. Türkiye 1930'dan sonra Batı ile arasındaki pürüzleri gidermiş ve 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmiştir, ama Sovyetler de iki yıl sonra aynı örgüte dahil olduğu için iki ülke arasında bir anlaşmazlık çıkmamıştır. Zaten 1936 yılında Montreux sözleşmesi de yapılarak Boğazlar Karadeniz ülkelerine tercihli bir şekilde Türkiye'nin yetki alanı içine sokulunca aradaki iyi ilişkiler korunarak savaş öncesinin 1939 yılına kadar gelindi.

II — İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK - SOVYET İLİŞKİLERİ

A — SAVAŞIN BAŞINDA TARAFLARIN «YOLLARINI ARAMA» ÇABALARI (1939 - 40)

Savaş bulutları toplanmaya başladığında Türk-Sovyet ilişkileri her zamanki gibi iyiydi. O zamana dek uluslararası koşulların normal olması bir yana, Türk dış politikasını yönetenler, Türkiye'nin uluslararası yapacağı her eylemin Kuzeydeki Büyük Kom-

şuyu da uzaktan veya yakından ilgilendireceğini bildikleri için çok dikkatli davranmakta ve Sovyetler Birliğini daima hesaplarına katmaktaydılar. Bu durumun iyi ilişkilerin sürdürülmesine katkısı büyüktü. Türkiye, büyük komşusunun hemen yanbaşında oluşunun bir veri olduğunu bildiği için yalnız Sovyetleri kızdırmamakla kalmamakta, komşusunun her eylemini çok iyi karşılayarak Fransız Büyükelçisi Massigli'nin deyişiyle «Moskova'da bir güven kredisi» açmaya çalışmaktaydı.³ Bu politika şimdiye kadar istenilen sonucu vermiştir ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün «Size memnuniyetle söyleyeyim ki, Sovyetlerle münasebetimiz her zamankinden sıcaktır ve karşılıklı itimada müstenittir»,⁴ ve Başvekil Refik Saydam'ın «Komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebatımız dostanedir ve dostane kalacaktır»⁵ gibi sözleri bunu ifade etmektedir.

Türkiye'nin Sovyetleri güvenlik bakımından tatmin etmesi sonucu iyi ilişkilerin geliştirilmesi politikası normal koşullar altında görüldüğü gibi iyi sonuç verdi. Fakat artık 1939 yılı gelip her yanda savaş hazırlıkları başladığında koşullar kesin bir şekilde değişti. Artık her devlet yaklaşan savaş için tedbirlerini almaya başlamıştı. Hepsi de garantiler elde etmeye, savunma ittifaklarına girmeye çalışıyorlardı. Almanya'da kurulmuş olan ve gittikçe saldırgan bir hale gelen Nazi rejiminden çok çekinen Sovyetler, topraklarının güvenliğini sağlamak için çaba gösterenlerin başındaydı. Bu nedenle genç Sovyet devleti İngiliz ve Fransızlarla görüşmelere başladı. Fakat Müttefikler nedense bir türlü anlaşmaya yanaşmadılar. Sovyetler kuşkulandı. Müttefiklerin Nazileri kendi üzerlerine saldırtmak istemelerinden korkuyorlardı. Bu durumda Sovyetlerin güvenliği açısından Türkiye'nin durumu stratejik konumu dolayısıyla büyük önem kazanmıştı. Bu sırada Türkiye de Müttefiklerle anlaşmanın yollarını aramakla meşguldü. Nitekim Sovyet Dışişleri komiseri Litvinov'un yardımcısı Potemkin Nisan 1939'da Ankara'ya geldiğinde iki meseleden dolayı biraz sıkıldı: Türkiye'nin Batılılarla yaptığı görüşmeler Sovyetlerin sandığından daha fazla gelişmiştir; Türkiye İtalya'ya olduğu kadar Almanya'ya önem vermemektedir.⁶ Yani iki ülke, olayların zorlamasıyla, paralel olmayan dış politikalara doğru bir sürüklenme içindeydiler. Sovyetler Batı tarafından kendilerine telkin edilen bu güvensizli-

(3) René Massigli, *La Turquie devant la Guerre*, Mission à Ankara 1939-40, Paris, Plon, 1964, s. 267.

(4) *Ayın Tarihi*, no. 66 (Mayıs 1939), s. 162.

(5) *Ayın Tarihi*, no. 70 (Eylül 1939), s. 22.

(6) Massigli, a.g.e., s. 191-193.

ğin sonucu en sonunda Almanlara yanaşacaklardır. Nitekim Ağustos 1939'da Alman - SSCB paktı imzalandı. Bundan sonra SSCB, Müttefiklerle anlaşma yolunda olan Türkiye'nin Batı ile bir ittifağa girmesini, hiç olmazsa tarafsız kalmasını istemiştir. Almanya da aynı amaçlar için Moskova'nın Ankara üzerindeki nüfuzundan yararlanmayı düşünmektedir.

Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Saracoğlu Moskova'ya davet edildi. Batı ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmak gibi ideal bir politika sürdürmekte kararlı olan Türkiye bu çağrıyı ümitle karşılamıştır. Fakat Türkiye'nin hesabında bir eksik taraf vardır, o da Batı tarafından reddedilen bir Sovyetler Birliğinin en sonunda Almanlarla anlaşacak olduğudur. Böyle bir durumda Batı yanlısı bir Türkiye ile Almanya'nın müttefiki bir Sovyetler Birliğinin yolları iyice ayrılmış olmaktadır. Nitekim Saracoğlu üç gün için gitmiş olduğu Moskova'da yirmi iki gün kaldı ve sonunda görüşmeler tam bir başarısızlığa uğradı. Molotov bu görüşmelerde esas olarak Türkiye'den Boğazları dışarıya karşı kapatmasını ve Boğazların ortak savunulmasına dair bir paktın imzalanmasını istedi. Bu istekler Türkiye'nin izlediği Batı yanlısı politika ve yükümlülükleriyle ve ayrıca Türkiyenin bağımsızlığıyla bağdaşmıyordu. Saracoğlu istekleri reddetti ve Moskova'dan ayrıldı.

Saracoğlu'nun büyük ümitlerle çıktığı bu gezinin böyle bir sonuçla bitmesi çok normaldir. Batılılar tarafından itilen Sovyetler ister istemez korktukları Almanlara yanaşmışlardır. Türkiye ise ekonomik düzeni ve kültürü sonucu Batı yanlısı bir politika izlemekte ve Saracoğlu Moskova'dayken İngiliz ve Fransızlarla görüşmeler yapmaktadır. Bu seyahatten Türkiye'nin amacı, artık bağdaşmaz nitelikte olan Sovyet ve Batı dostluklarını bağdaştırmaktır. Bu Türkiye için ideal bir durum olacaktı. Sovyetler Birliği ise görünür bir şekilde yaklaşmakta olan savaşa zayıf Güneyini güvenlik altına alma çabası içindeydi. Bu durumda anlaşma olamayacağı açıktır.

Boğazlar stratejik önemini koruduğu sürece, Sovyetler Birliği Güneyinden daima kuşku duymuş ve kendisini biraz güçlü hissettiği zaman Boğazları kendisine tehdit yöneltmeyecek bir statüye sokmak istemiştir. Saracoğlu'nun seyahatinde de bunu görmekteyiz. Savaşın yaklaşmasıyla kendisini tehlikede gören SSCB, Almanya ile anlaşınca güçlendiğini hissetmiş ve Boğazların kapanmasını temin için Türkiye'ye baskı yapmıştır. Sovyetler Birliği aynı baskıyı İkinci Dünya Savaşı bitip de soğuk savaş rüzgârları esmeye başladığı zaman da yapacaktır.

Bu başarısızlık üzerine, Ankara, daha Saracoğlu yoldayken İngiltere ve Fransa ile antlaşmayı imzalamıştır. Bu durum hem Almanları ürkütmüş, hem de Sovyetleri korkutmuş olmalıdır. Sanki Moskova görüşmelerinin sonucu ne olursa olsun Türkiye Batı'ya önceden angaje olmuştur, gibi bir hava ortaya çıkmıştır ki Türkiye'nin o zamanlar izlemek istediği tarafsızlık politikasına aykırı bir harekettir bu. Nitekim Büyükelçi Terentiev 25 Ekimde Saracoğlu ile görüşmüştür. Ele alınan konular arasında neden üçlü pak-tın kendisinin dönmesinin beklenmeden imzalandığı da vardır. Terentiev yeni bir olgunun ortaya çıkıp çıkmadığından endişelenmektedir. Büyükelçi Türk Hükümetinin SSCB ile olan görüşmeleri bitmiş mi gördüğünü de sormuştur. Kendisi temin edilmiştir.⁷ İki tarafın da birbirine ihtiyacı vardır. Sovyetler Birliği etrafına kurmak istediği güvenlik çemberinin çok önemli bir parçası olan Türkiye'yi yitirmek istememekte, Türkiye ise şimdiye kadar izlediği politikaya paralel olarak Kuzeydeki büyük komşusu ile iyi geçinmek amacını gütmektedir. Fakat araya giren soğukluk önemli niteliktedir. Sovyetleri memnun etmek için İngiltere ve Fransa ile yapılan pakta 2 numaralı bir protokol konmuştur, fakat bu Moskova'yı tatmin etmişe benzememektedir. **Communist International** bu konuda : «Türk yöneticileri İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını bir takım anlamsız sözlerle ne kadar saklamaya çalışırlarsa çalışsınlar, bu Türkiye'nin nuharip emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptıkları gerçeğini değiştirmez»⁸ diyordu. Buradan kasıt, 2 numaralı protokoldür. Bu arada Sovyetlerin Finlandiya'ya saldırması özellikle Turancı basın tarafından işlenince Türkiye'de bir ara Sovyet aleyhtarı bir hava esmiş ve aradaki ilişkiler daha da soğumuştur. Örneğin 7 Aralık 1939 sayılı **Communist International** İngiliz ve Fransızların Türkiye'yi Balkanlar için stratejik üs olarak kullanmak istediklerini yazmaktadır.⁹

İşin ilginç tarafı, bu soğukluğun diğer bir takım devletler tarafından körüklenmesi, hatta bir ölçüde de yaratılmasıdır. Bunların başında Türkiye'nin müttefiki İngiltere gelmektedir. Örneğin 1940 Şubatı ortalarında Kafkasya sınırına iki tarafın da asker yığdığı İngiliz gazetelerince haber verildiği zaman Türk devlet adamı-

(7) *Ibid.*, s. 229.

(8) *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919 - 1965*, SBF Yayınları, no. 279, 2. Basım, Ankara, Sevinç M., 1969. (Bundan sonra *OTDP* olarak anılacak) s. 155.

(9) George Kirk, *The Middle East in the War, (Survey of International Affairs 1939 - 1946)*, Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1954, s. 445.

ları ve basını bu haberlere kızmışlar ve iki ülke arasındaki dostluk tekrarlanmış. Almanya da SSCB ile Türkiye'nin arasını açmak için çaba gösterenler arasındadır. Nitekim Naziler İtalya'nın savaşa girmesinden hemen sonra Fransa'da ele geçirdikleri bazı belgeleri Alman Beyaz Kitabında yayımladılar. Sovyetler Birliğinin kendileri ile savaşa girmesi halinde uygulanmaya konmak üzere Bakü petrol bölgelerini yakmak için Müttefikler bir hava saldırısı plânlamaktadır. Bir görüşme sırasında Massigli Saracoğlu'nun sözlerinden Türk Başbakanının böyle bir girişime karşı çıkmayacağı sonucunu çıkarmış¹⁰ ve durumu çok önemli kaydıyla Paris'e rapor etmiştir. Almanların ele geçirdikleri ve yayımladıkları belge budur.

Bu olayda da, gene bu makalenin başında sözü edilen ikinci etki, yani Sovyetler Birliğine karşı olan devletlerin Türkiye üzerinde yaptıkları etki söz konusudur. Belge, Batı taraftarı olarak tanınan Saracoğlu'nun düşürülmesi amacını güttüğü kadar, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arasını açmak için gürültüyle yayımlanmıştır. Fakat Saracoğlu düşmedi, Türkiye ile SSCB'nin arası bir miktar daha soğumakla birlikte bir bunalım çıkmadı. Molotov olayı şöyle bağlıyor :

«Türkiye ile olan münasebetlerimizde esaslı hiçbir tebeddül vukua gelmemiştir. Yalnız Alman beyaz kitabıyla ahiren neşredilmiş olan dokümanlar Türkiye'de yapılmakta olan faaliyetin bazı nevi tezahüratını nahoş bir şekilde tenvir etmektedir. Bilâhâre ve Türkiye'deki Fransız Büyükelçisi Massigli tarafından verilmiş olan izahat dokümanların mümeyyiz vasıfları itibariyle hiçbir değişiklik husule getirmemiştir.»¹¹

Bunalım çıkmamıştır, iki nedenden ötürü : Türkiye tarafsız kalmakta ısrar etmektedir, ve SSCB'nin bundan başka birşey istediği de yoktur. İkincisi, Sovyetler için de durum kritiktir. Daha ileride, Sovyetler daha güçlendiği ve çevresinde olup bitenden daha kuşku hâle geldiği zaman bütün bu olaylar üstüste binerek Türkiye'nin aleyhine olacaktır.

Sovyetler doğrudan doğruya Türkiye'den birşey isteyemediler, fakat Güneyden gelebilecek bir saldırı korkusu başka devletlerin arayış bozma çabaları ile birleşince, kendilerini nisbeten güçlü gördükleri bir fırsatta Boğazlarda söz sahibi olmak istediler. Bu fırsat 1940 Kasımındaki Hitler, Ribbentrop ve Molotov görüşmesinde ortaya çıktı. Nüfuz bölgelerinin saptanması için yapılan bu toplan-

(10) Massigli, a.g.e., s. 385-86.

(11) *Ayın Tarihi*, no. 81 (Ağustos 1940), s. 46.

tıda Molotov kâğıt üzerinde değil, fiilî garantiler istedi. Bunlar arasında Boğazlarda kara ve deniz üsleri de vardı. Fakat artık Hitler Batı'daki savaşı kazanılmış saydığından, eskiden beri asıl hedefi olarak düşündüğü «Barbarossa» plânını uygulamaya, yani Sovyetler Birliğini işgale karar vermişti. Bu arada Kuzeydeki komşusuyla arasını bozmak için Türkiye'ye Molotov'un Boğazlar üzerindeki isteklerini de bildirdi. Bütün bunlarla birlikte -ikisi de kendi çıkarını korumak için gerektiğinde diğerinin aleyhine hareket edebilen iki komşudan- Türkiye Almanya'dan korktuğu için, Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin Alman istilâsına uğrayıp tarafsızlığını yitirmesinden ürktüğü için Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirisi imzaladılar. Bu bildirinin bir gerekçesi de Alman basınında SSCB'nin Türkiye'ye saldıracağına dair çıkan haberleri yalanlamaktır.¹² Bu çabalara rağmen iki komşunun arası tekrar bir ölçüde soğumuştur, zira bütün çabası savaşa girmemek olan Türkiye, Almanya ile Haziran 1941'de bir saldırmazlık paktı imzalamıştır. Bu pakt, haksız olarak, sonradan kendisine yöneltilmiş düşmanca bir eylem sayılacağı gibi, Amerika Birleşik Devletlerinin yapmakta olduğu Ödünç ve Kiralama yardımını kesmesine de sebep olmuştur.

Görüldüğü gibi, bu dönemde SSCB'nin Türkiye politikası, bu devletin tarafsızlığını sağlamaya yönelmiştir.

B — DOĞU CEPHESİNDE ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ (1941 - 42).

Türk-Alman Saldırmazlık Paktından 4 gün sonra Alman orduları Sovyet sınırını aştı. Bunun üzerine Türkiye çok rahatlamıştır. En korkulu iki devlet birbiriyle çarpışmaya başlamıştır. Fakat bu yeni durum da Türkiye'de birtakım kuşkular uyandırdı: İngiltere ve SSCB Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi¹³ Türkiye'nin sırtından anlaşıyorlar mıydı? Bu kuşkuları gidermek amacıyla ve Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmaması için İngiltere ve Sovyetler Birliği Ağustos 1941'de Türkiye'ye güvence verdiler. Montreux'ye saygı gösterecek ve bir Avrupa devleti saldırırsa yardım edeceklerdi.

Saldırıya uğrayınca güç duruma düşen Sovyetler Birliği, yükünün hafiflemesi için Türkiye'nin savaşa girmesini istemeye baş-

(12) *Ayın Tarihi*, no 88 (Mart 1941), s. 50

(13) *OTDP*, s. 170.

ladı. Fakat savaşa girmemeyi politikasının temel ilkesi yapan Türkiye doğal olarak Sovyetleri tatmin edecek durumda değildi. Bu savaşa girmekten kaçınıp savaşın sonunda Sovyetler tarafından, gene haksız olarak, Türkiye'den isteklerde bulunmak için bahane olarak ileri sürülecektir. Fakat gene belirtmek gerekir ki, bütün savaş boyunca kim daha güçlüyse onun kartına oynayan ve böylece savaş dışı kalmaya çalışan Türkiye¹⁴ 1941 sonlarında ve 1942'nin ilk yarısında gücünün doruğunda bulunan Almanya ile iyi geçinmek uğruna Kuzeydeki büyük komşusuna karşı gerektiği kadar iyi bir politika izleyememiştir. Montreux'ye aykırı olarak Boğazlardan geçen Alman gemileri sonradan Türkiye'nin başına dert olacaktır. 1942 Şubatında Von Papen'e Ankara'da yapılan suikastın Sovyet vatandaşı olan sanıklarının yakalanması ve cezalandırılmasında çok sert davranılmıştır. 5-6 Mart gecesi İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosluğu sarılarak sanıkların 48 saat içinde teslim edilmesi, aksi taktirde zorla alınacağı bildirilmiştir. Kornilov ve Pavlov sonunda 16 yıl 8'er aya çarptırılmışlardır.¹⁵ Kararın haklı veya haksız olduğu hususu bir tarafa bırakılacak olursa: her ne kadar konsolosluklar diplomatik dokunulmazlığa sahip değilse¹⁶ de, böylesine sert bir davranışın Nazileri tatmin etmek amacını izlediğini anlamak kolaydır. Bu olayda idarî ve adli mekanizma normalden daha katı olarak işlemiştir.

Almanların bu devredeki rakip tanımaz üstünlüğü tarafından çok zorlanan Türk yöneticilerinin yakın menzilli politikalarının Sovyetlere dönük olan yanının uzun devrede yaptığı hatalardan biri, Nazilerin Türkiye'de Pan-Turancı ve faşist akımları kışkırtmasına fazla izin vermeleridir. Ayrıca Türk hükümeti, Rusya seferinin başından beri Almanlarla Orta Asya Türkleri üzerinde pazarlığa girişmiş bulunmaktadır.¹⁷ Bu pazarlıkların Almanları oyalamaktan

(14) Türkiye'nin savaş içindeki bu politikasında, «en büyük tehlike kapımı çalan tehlikedir» diye beliren İnönü felsefesinin yakın menzilli politikasının imzası açıkça görülmektedir.

(15) Halbuki dava görülürken suikastçının polis tarafından saptanan kişiliğinin yanlış olduğu maddi deliller ileri sürülerek sürürek iddia edilmişti. (Bknz. George Kirk a.g.e., s. 454, dipnotu) Milliyet gazetesinde Altan Öymen ise «İkinci Dünya Savaşında Türkiye» başlıklı yazı dizisinde bu noktaya açıkça dokunmamakla birlikte, bu iddianın doğru olmadığını telkin edebilecek bir anlatım kullanmaktadır. (Milliyet, 8 Ekim 1967).

(16) Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, C. II, SBF Yayınları no. 195-177, 3. B, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s. 73.

(17) *İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, May Yayınları, İstanbul, 1968, belge no. 10-15, 17, 23.

ileri bir anlam taşımadığı bir gerçek olması gerekir. Fakat bir gün açığa çıkması olasılığı düşünülerek bütün bunların gerçek niteliğinden Sovyet yöneticilerinin haberdar edilmesi ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği hakkında kötü niyetler beslemekten uzak olduğunun iyice belirtilmesi ihtiyatlı ve gerçekçi bir hareket olurdu. Örnekler çoğaltılabilir. Kısacası, bu devrede 1939'dan önce yapıldığı gibi Sovyetleri tatmin etmeye önem verilmemiş, aksi yapılmıştır.

Bu devrede SSCB'nin politikası, Türkiye'nin savaşa girerek kendi yükünü hafifletmesini istemek şeklinde oluşmuştur. Stalin Kasım 1943 Tahran Konferansında Türkiye'nin «gerekirse ensesinden tutulup» savaşa sokulmasını istedi. Fakat devrenin sonuna doğru artık Alman baskısı yavaş yavaş gevşemekte ve Sovyetler nefes alabilmektedirler.

C — DOĞU CEPHESİNDE SOVYET ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ (1943 - 45).

Almanların 1943 Şubatında Stalingrad'da kesin olarak yenilmelerinden sonra Türkiye için savaşın durumunda büyük bir değişiklik oldu. Fakat Türkiye'nin savaş içindeki gelişmelerin varmasını istediği sonuç başkaydı: hem Almanların ve hem de Sovyetlerin bu savaştan iyice yıpranmış durumda çıkmalarını beklemektedir. O sıralarda «Almanlar yatağa, Ruslar mezara» diye sloganlaşan bu istek¹⁸ Türkiye'nin çıkarları açısından bulunabilecek en iyi alternatifi ifade etmektedir, fakat gerçekleşmemiştir. Bu durum, Türkiye'nin savaşa girmemek için izlemiş olduğu politikayı kökten değiştirmesini gerektirmiştir. Nitekim 1944 Nisanında Almanya'ya 1943 yılından beri devam etmekte olan krom ihracı durduruldu. Mayıs ayında «İrkçılar ve Turancılar» «ortaya çıkarıldı». Mayıs ve Haziran aylarında Boğazlardan o ana dek kontrolsüz olduğu için ticaret gemisi şeklinde geçen Alman savaş gemileri denetlenmeye başlandı ve bunların «kurnazlıkla maskelenmiş savaş gemilerinin bütün vasıflarını haiz» bulunduğu anlaşıldı. Zaten Sovyet Büyükelçisi Türk hükümetine bu gemilerin geçişini protesto eden bir andıç (muhtıra) vermişti. 2 Ağustos'ta Almanya ile siyasal ve iktisadi ilişkiler kesildi. Bu kararı bir hafta sonra Von Papen suikastinde tutuklanan Kornilov ve Pavlov'un salıverilmeleri izledi.

Bu değişikliklerden önce, Mayıs ayında sonradan Kassel gemisinin Boğazdan geçerken yakalanması olayında düşecek olan Me-

(18) George Kirk, a.g.e., s. 26.

nemencioglu'nun Sovyetler nezdinde bir girişimi vardır. Buna göre, iki komşu memleket arasında sıkı bir siyasi işbirliği kurulacak ve Balkanlar için de güvenlik garantileri öngörülerek karşılıklı bir anlaşma yapılacaktır. Sovyet hükümeti böyle bir anlaşmaya en iyi varış şeklinin Almanya'ya savaş açılması olduğunu bildirmiştir.¹⁹

Türkiye'nin Mihver'e 23 Şubat 1945'de savaş açması da Sovyetler Birliği basını tarafından istihza ile karşılandı ve Sovyet hükümeti 19 Mart tarihinde verdiği bir nota ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış ve süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasını 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak, artık uzatmak istemediğini bildirdi.

Bu dönemde Sovyetler Birliğinin Türkiye politikası kısaca şöyle özetlenebilir: Nazi baskısından kurtulan SSCB Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar etmekten vazgeçmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin savaşın son yıllarında yaptığı işbirliği teklifine verdiği olumsuz cevapta bu ülkenin savaşa girmesini istemişse de, bu konuda Sovyetler Birliğinin tutumu değişmiştir. Artık Türkiye'nin savaşa katılarak kendisini rahatlatması söz konusu değildir. Ayrıca, Almanlara asıl vurulacak darbe olan İkinci Cephe'nin açılması daha da gecikmiş olacak ve kendisine yapılmakta olan yardım ister istemez azalacaktır. Bir de, Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmemek suretiyle bu devletin savaş bittiğinde, savaş içindeki bir o yana, bir bu yana meyleden tutumu yüzünden yapayalnız kalıp²⁰ böylece kendi etki alanına girmesi Türkiye'nin büyük komşusu tarafından istenmiş olabilir. Böylece SSCB, çok duyarlılık olduğu ve devamlı kuşku duyduğu Boğazlar bölgesinden gelebilecek tehlikeleri önlemek için mümkün olan her güvenceyi almak istemektedir. Bunu gerçekleştirmenin en sağlam yolu olarak da, 19 Mart 1945 notasının arkasından deniz ve kara üsleri isteyecektir.

III — SAVAŞTAN SONRA İLİŞKİLER :

A — İLİŞKİLERİN BOZULMASI VE NOTALAR SAVAŞI (1945-46).

1. 1945 Sovyet isteklerinin çözümlenmesi (tahlili) :

Sovyetler 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını feshettikten sonra Türkiye bir anlaşma zemini aramaya başladı. Molotov, Bü-

(19) Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur M., 1968. s. 242.

(20) «Les Relations Turco-Soviétiques», *Chronique de Politique Etrangère*, V. XX, no. 4 (Juillet 1967), s. 649.

yükelçi Sarper'le 7 Haziran 1945'de yaptığı görüşmede anlaşmak için şu koşulları ileri sürdü :

- a) Türk - Sovyet sınırında bazı değişiklikler.
- b) Boğazların ortak savunulması ve burada kendisine kara ve deniz üsleri verilmesi.
- c) Montreux'nün değişmesi için prensip anlaşmasına varılması.

Sarper ilk iki teklifi hükümetinin razı olamayacağı için, üçüncü teklifi ise Montreux'ye taraf bütün devletleri ilgilendirdiği gerekçesiyle reddetti.

Bu maddeler birer birer incelendiğinde birinci madde dışında diğer ikisinin, Türkiye'nin Kuzeyindeki büyük komşusunun eskiden beri göttüğü «Güneyini tam anlamıyla güven altına alma» amacına uyduğu görülüyor. Boğazların ortak savunulmasından ve üsler verilmesinden söz eden ikinci madde SSCB savunmasının fiili, Montreux'nün değiştirilmesini isteyen üçüncü madde ise bu savunmanın hukukî güvencesini sağlamak yolunda birer adımdır. Türk - Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine birtakım düzenlemeler isteyen birinci maddeye gelince, bunun tutarlı bir yanı yoktur. Bu isteğin, Sovyetler Birliğinin (kendi açısından) haklı bir talebi olarak yorumlanmasına olanak yoktur. Fakat bu isteği Sovyetlerin stratejik bir sınır değişikliği yapmak istemesi şeklinde yorumlamak da zordur, zira yapılacak sınır değişikliği Sovyetler Birliğinin ne denli lehine olursa olsun, karşılıklı kuvvet durumlarında bir değişiklik meydana getirecek kadar bir önem taşımayacaktır. Türk - Sovyet sınırı zaten doğal sınır bakımından Sovyetler Birliğinin lehinedir²¹ ve herhangi bir değişiklik SSCB'ye birşey kazandırmayacaktır. Sovyetlerin bu isteği ileri sürmelerinde en akla yakın neden, Boğazların kendi aleyhlerine kullanılmamasını

(21) Çünkü doğal sınır olan Kafkas Dağları zaten Sovyetler Birliği toprakları içindedir. Türkiye'nin bir savaş vukuunda savunmaya geçeceği yer, Kars değil, Pasinler ovasıdır. 1946 seçimleri sırasında Sovyetlerin manevralarından kuşkulanan Türk Genelkurmayı kuvvetlerini Pasinler geçidine kadar gizlice geri çekmiştir. (George Kirk, *The Middle East 1945-50, Survey of International Affairs 1939-46*, Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1954, s. 40). Bir devlet sınır değişikliğinden ancak, doğal sınırlara ulaşarak veya stratejik bakımdan çok üstün duruma geçerek yararlanabilir ve bu değişiklikten birinci durumda daha çok savunma, ikinci durumda da daha ziyade saldırı için yararlanabilir. Örneğin İsrail'in Altı Gün savaşında Golan tepelerini alması, böyle önemli bir sınır değişikliğidir.

sağlama isteklerinde bir pazarlık gücü elde etmektir gibi geliyor. Tabii bu husus bunun tamamen rasyonelden uzak bir istek olmadığı anlamına gelmeyecektir.

Basında fazla bir telâşla karşılanmamakla birlikte, bu istekler Türk hükümet çevrelerini alâhma geçirmiştir. Hükümet telâşlanmakta haksız değildir, zira her ne kadar Sovyet istekleri, bu devletin bir yayılma politikasının belirtisi olmaktan ziyade etrafına bir savunma kuşağı yaratma çabalarının bir anlatımı ise de, bu gerçek, bu gibi girişimlerin Türkiye'nin egemenliğiyle bağdaşmaz oluşu hususunu değiştirmemektedir.

2. İlişkilerin bozulmasında Batı'nın tutumu :

Hükümet, İngiltere ve ABD'nin desteğini kazanma çabalarına girişmekten başka yol göremedi. Bu arada da zaten Potsdam Konferansı gelip çatmıştı. O zamana dek Türkiye'nin desteklenmek için yaptığı başvuruları, Molotov'la Sarper arasındaki görüşmenin şimdilik dostane bir görüş teatisine benzediğini ve Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye herhangi bir somut tehdit yöneltmemiş olduğunu söyleyerek²² geçiştiren Birleşik Amerika bu konferansta, Türk Boğazlarının uygulayacağı dünya politikasındaki önemini kavramış olduğu için tutumunu değiştirmiştir. Yalnız, burada bir noktayı iyice belirtmek çok önemlidir : Birleşik Amerika'nın değiştiğini söylediğim tutumu ancak kendi ulusal çıkarlarının gerektirdiği ölçüde olmuştur. 19 Mart 1945 Sovyet notasının Türk - Sovyet sınırında Sovyetler Birliğine toprak verilmesini isteyen birinci maddesi hakkında Başkan Truman «Anılar» ında şöyle diyor :

«Toprak verme sorununun Türk ve Rusların kendi başlarına oturup çözümleri gereken bir sorun olduğunu söyledim. Zaten Mareşal [Stalin] de böyle yapmak istediğini bildirmişti. Fakat Karadeniz Boğazları sorununun Birleşik Devletleri ve bütün dünyayı ilgilendirdiğine işaret ettim».²³

Görüldüğü gibi Müttefikler, Türkiye'nin bazı bölgelerinin Türk egemenliğinden çıkararak Sovyet mülkiyetine geçmesine, kendi kuvvet durumlarını etkileyemeyeceği için aldırmadıkları halde, kendileri için uluslararası önemi olan Boğazlar sorunu açıldığında dayatabilmektedirler.²⁴ Sonunda, Potsdam Konferansında Boğazlar ko-

(22) OTDP, s. 205.

(23) Harry S. Truman, *Memoirs, Year of Decisions*, C. I, New Jersey, Doubleday, 1955, s. 415-16.

(24) Birleşik Amerika'nın bu tutumu, *Olaylarla Türk Dış Politikası* kitabında başka türlü yorumlanmaktadır. Buna göre, ABD Sovyetlerin bu

nusunda alınan karar, her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri yönünde olmuştur.

Tarafların herbirinin dayatması sonucu bir kompromi olarak alınan bu karara karşı ABD'nin takındığı tutum uzun sürmemiştir. Nitekim, Montreux'nün değiştirilmesi gerektiği yolundaki ilk nota Sovyetler Birliğinden değil, Birleşik Amerika'dan gelmiştir. 2 Kasım 1945 tarihli bu nota Montreux'nün zamanın koşullarına uydurulması için uluslararası bir konferans toplanmasını önermekte ve bazı değişiklik teklifleri ortaya atmaktadır. Buna göre ABD, Karadenizde kıyısı olan devlet gemilerine daha avantajlı olan bir rejim teklif etmekte ve böylece bu değişiklik konusunda SSCB'dan önce davranarak, Boğazlar sorununda köklü bir değişikliğe razı olmayacağını belirtmektedir. Byrnes teklifi Saracoğlu tarafından ılımlı karşılandı. Hava elektrikli idi ve Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım Meclisi açış söylevinde Türk Milletinin onuruyla yaşadığını ve onuruyla ölmeye kararlı olduğunu söylüyordu. İstanbul'da Tan Matbaasının ve birkaç solcu yayınevinin göstericiler tarafından yıkılması ilişkileri gerginleştirdiği bir sırada iki Gürcü profesörün yazıları ortalığı daha da karıştırdı. S. R. Djanashia ve N. Berdzenishvili adlı bu Gürcistan Bilimler Akademisi üyelerinin Tiflis **Kommunist** gazetesinde 14 Aralık 1945 tarihinde çıkan ve «Türkiye'den Meşru İsteklerimiz» başlığını taşıyan yazısı Ardahan, Artvin, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Doğu Lâzistan, Trabzon ve Giresun bölgelerinin 1920 ve 21'de Gürcü halkı zor bir durumdayken Türkler tarafından işgale uğradığını, buradaki Gürcü isimlerinin, anıtlarının v.b. yok edilmekte olduğunu, ve savaş sırasında emperyalist Almanya'nın isteyerek hizmetine giren Türkiye'den bu toprakların geri alınması gerektiğini ileri sürmekteydi.²⁵ Sovyet basın ve yayın organları da yazıyı iktibas ettiler. Fakat bu prove basınının buna karşı tepkisi epey sert olmuştur. Fakat bu propagandanın asıl Batılı kaynaklarda yankı bulması ilgi çekicidir. Türk kamu oyu yatışmaya başladıktan sonra bile Batılı basın ve kaynaklar ısrarla bu konudan söz etmişlerdir. Aslında Batılı devlet adamlarını ve gözlemcileri bu konuya iten neden başkadır. Bu neden, Batılılarla Sovyetlerin İran konusunda çatışmakta oluşlarıdır. Bu durumda Türkiye'nin Batı blokuna bağlılığı, İngiltere ve

ülke isteklerine karşı çıkmamıştır, çünkü o ana dek «Sovyet davranışlarının gerçek anlamını» kavrayamamıştır. ABD, halâ savaş içinde Sovyetlerle yapmış olduğu işbirliğini devam ettirebileceği «kamsında ve umudunda»dır. Bkz. s. 211.

(25) *Keesing's Contemporary Archives*, 1946, s. 7738.

Amerika açısından yaşamsal bir önem taşıyor duruma gelmiştir. Batılı basının Gürcü profesörleri olayını ısıtıp ısıtıp ortaya koymalarının nedeni o zamanların mebus-gazetecisi ve daha sonra Dışişleri Bakanı olacak olan Necmettin Sadak tarafından 2 Şubat 1946 tarihli Akşam gazetesinde dikkati çekici bir isabetli çözümlenmiştir :

«...Geçen yılın sonunda Moskova İçler Konferasında konuşulacak en çetin meseleler (in) başında İran-Rusya, Türkiye-Rusya davaları boyuna ortaya atıldı. Sanki, Türkiye ile Rusyanın konferansta konu olacak bir anlaşmazlık davaları bulunması söyleniyor, yahut bütün anlaşmazlıklar İran ile Türkiye üzerinde toplanıyor hissi yaratılmak isteniyor gibi, her defasında inatla İran adına bitştirilen Türkiye kelimesinden, bir türlü bıkmadı... Hakkımızda çok dostça yazılar yazan ve teşekkür borçlu olduğumuz bazı gazetelerin yanlış olarak düşündükleri gibi, Türkiye-Sovyet münasebetlerindeki soğukluk Avrupa'da ve Avrupa'nın bu Doğu bölgesinde Rusya ile diğer Büyük Devletler arasındaki anlaşmazlıkların sebebi, amili değil, bilâkis neticesidir. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında dostluk bağları bozulduğu için işler karışmış değildir. Rusya ile müttefiklerin arası bozuk olduğu için Türk-Sovyet dostluğu bundan zarar görmüştür. Harbin başından beri İngiltere'nin müttefiki olan Türkiye o zamandanberi Rusya'nın güvenini kaybetmiştir... Sovyet-İngiliz münasebetleri iyice düzeldiği, Rusya bir İngiliz-Amerikan tecavüzünden korkmadığı yahut aksine Türkiye'nin onların hakikatten ayrıldığına kanaat getirdiği gün Türkiye-Sovyet münasebetleri dostluğa döner.

«Bu nokta üzerinde duruşumuzun sebebi, tanınmış Amerikan gazetecisi Valter Lipmanın bir yazısıdır... İngiltere-Sovyet Rusya anlaşmazlığını ele alan M. Lipmana göre Boğazların açılması ve Rusya'nın Akdenize çıkabilmesi, bugünkü bütün ziddiyetleri ortadan kaldırmaya yetecektir... Mesele bu kadar basit ve kolay ise ne duruyoruz hemen yapalım!.. Fakat mesele M. Lipmanın sandığı kadar basit değildir...

«...Sovyet Rusya'nın her zaman Karadenizden Akdenize çıkmasına muarız olan yoktur. Fakat Sovyetlerin istedikleri bu değildir. Sovyet donanması Akdenize çıkıp ne yapacak? Rusyanın Karadeniz donanması hiçbir vakit İngiliz donanmasından kuvvetli olmayacağına göre bir harb içinde Rusya donanmasını Akdenize çıkarmak emelinde değildir. Düşman donanmasının yani İngiliz veya İngiliz-Amerikan donanmalarının Karadenize girmemelerini istiyor. Sovyet Rusya Türkiye'ye : "Boğazları aç, ben Akdenize çıkabileyim," demiyor. "Boğazları öyle kapalı olsun ki İngiliz donanması Karadenize girmesin" diyor. Türkiye'nin kuvvetini böyle bir iş için yeter görmiyerek Boğazlarda bizzat bekçilik etmek istiyor... Sovyet Rusya ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığın sebebi Boğazlar değildir. Bilâkis İngiltere ile Sovyet Rusyanın arası kötü olduğu için bir Boğazlar meselesi vardır...

Rusyanın istediği şey, Karadenize İngilizlerin girmemesidir. Bundan dolayı üs istiyor...

«Sözün kıyası: Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki gerginliğin dünya nezdinde ve müttefikler arası münasebetlerde hiç rolü yoktur. Tam tersine müttefiklerin arası çok bozuk ve güvensiz olduğu için Türk-Sovyet dostluğu askıda durmaktadır.»²⁶

Bu satırlar, o zamanlar büyük devletler arasında dönmekte olan uluslararası politika oyunlarını güzel ve özet bir şekilde aydınlatmaktadır. Büyük devletler, galip çıktıkları savaş ganimetlerini paylaşırken aralarında anlaşmazlık çıkmış ve bu arada Türkiye gibi stratejik konumda bulunan ülkeleri kazanmak, bu oyunda önemli olmuştur. Bunun için de bu ülkeleri devamlı istim altında tutmak yöntemi kullanılmaktadır. Batılı ülkelerin bu çabalarına, Sovyet diplomasisinin çok yanlış hareketleri de yardımcı olmuştur. Böylece yaratılan atmosferi gene Necmettin Sadak, 10 Mart 1946 tarihli **Akşam**'da şöyle anlatıyor :

«Ermenistan, Gürcistan, Kürdistan ve Hiçistan gibi Rus kaynaklı propagandalara İngiltere ve Amerika'da pek haklı olarak "Sinir Harbi" deniliyor.

«Fakat bu acayip harp sesinin ne bitmez tükenmez yankıları varmış ki, ta geçen Hazirandan pathyan top, on aydır İngiliz, Amerikan basınında çınlıyor, oradan tekrar tekrar kulağımıza geliyor. *Acaba, bu suretle ikinci bir sinir harbi karşısında mıyız?* Dükkü gazetelerde de Rusların Kars, Ardahan, Boğazlar dilekleri hakkında uzun uzadıya telgraflar vardı. Hatta bunları okuyanlardan birçoğu, bazı gazetelerimizin yazış tarzına bakarak Rusya ile aramızda yeni bir mesele olduğu sanısına düştüler.

«Halbuki, yeniden ortaya atılan bu haberler, geçen yaz Moskova'da açığa vurulmuş düşünce ve emellerin, temcit pilâvı gibi ortaya sürülmüş yeni bir çeşnisinden ibarettir.

«Dünya ahvalinde gerginlik her arttığı zaman, bu mesele acaba neden tazeleniyor?

«Sovyet Rusyanın niyetleri hakkında en iyi misali Türkiye teşkil ediyor da bizim meselemizi unutturmamak mı istiyorlar, yoksa Sovyet Rusyayı en fazla ilgilendiren davanın bu mu olduğu sanılıyor?

«Eğer böyle düşünenler varsa hemen söyleyelim ki bunların her ikisi de hakikate uygun değildir.»²⁷

(26) *Ayın Tarihi*, no. 147 (Şubat 1946), s. 36-38'den.

(27) *Ayın Tarihi*, no. 148 (Mart 1946), s. 66'dan. İtalikler benim. O günkü durumu yansıtmak bakımından son derece önemli olan bu satırların yazarı Sadak, CHP iktidarının son yıllarında Dışişleri bakanı olduğunda Türkiye'nin NATO'ya girmesi için çalışacaktır. Bu yorumlamaların o günlerde İnönü tarafından Sovyetleri tatmin etmek için

Böylece, Batılı ülkeler, Türkiye'deki işbirlikçi çevreleri de kullanarak, Sovyetler Birliği hakkında Türkiye'de haklı olarak uyanan kuşkuları körüklemek suretiyle bu havanın dağılmasını önlemişlerdir. Batılı ülkeler Türk - Sovyet ilişkilerini yumuşatmak için yapılan girişimleri boşa çıkarmak için çabalar harcamışlardır.²⁸

Yaratılan bu gergin hava, onaltı ay önce Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin ABD'nin en büyük savaş gemilerinden olan **Missouri** ile 5 Nisan 1946'da İstanbul'a getirilmesiyle bir «happy end» e ulaşacaktır. Tabii o psikolojik ortam içinde Missouri, Türkiye'de bir kurtarıcı olarak karşılanmıştır. Saracoğlu'nun «Üstünde yaşadığımız ihtiyar dünyanın en genç ve en mükemmel çocuğu olan Amerika ve Amerikalılar, ellerinde insanlık, adalet, hürriyet, medeniyet bayrakları olduğu halde Birleşmiş Milletlerden mürekkep büyük bir insanlık dünyası kurmak yolunda sağlam ve metin adımlarla yürümektedirler.»²⁹ şeklindeki sözleri, Türkiye'deki o günkü havayı anlatmak için iyi bir örnektir.

Daha ileriye gitmeden önce, mahiyeti bugüne dek tam olarak aydınlığa kavuşturulmamış bir radyo haberinden söz etmek gerekir. İngilizce bir kaynağa göre, o günlerde Ankara radyosu tarafından yapılan bir yayında, Sovyetlerin istekleri arasında Türkiye'de «daha demokratik ve temsili bir hükümet» kurulmasını istediklerini söylenmiştir.³⁰ Bu isteğin üzerinde biraz düşünelim. Sovyetler Birliğini buna iten ve birbirlerine bağlı iki neden akla gelmektedir. Bunlardan **birincisi**, savaşın başından beri Batı'ya eğilimli bir yönelim gösteren Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun düşürülerek yerine Sovyetler Birliğine yakın, Batı'ya karşı daha çekingen bir politika izleyecek bir hükümetin geçmesini sağlamaktır. 1939 Moskova görüşmelerinin de, Ribbentrop ile Saracoğlu'nu birbirine karşı

yaptırıldığı düşünülebilir. Fakat bu olasılık Sadak'ın yorumlarının geçerliğinden birşey yitirmesini gerektirmemektedir.

(28) Erkin, a.g.e., s. 281. Yazarın anlattığına göre, 1946 şubatının ortalarında kendi evinde verilen bir yemekte Sovyet Büyükelçisinin Türk dış işleri bakan yardımcısıyla pistin ortasında samimi bir şekilde konuştuğunu gören İngiliz Büyükelçisi hiddetten «kıpırmızı» olmuş ve duruma Erkin'in dikkatini çekmiştir.

(29) *Ayın Tarihi*, no. 149 (Nisan 1946), s. 61.

(30) George Kirk, *The Middle East 1945-50*, s. 21. Bununla birlikte, 1945 yılının bu isteklerin yapıldığı aylara ait Anadolu Ajansı bültenlerinde Ankara radyosunun sözü edilen haberine rastlayamadım. Profesör Esmer de Ankara radyosunun böyle bir haber verdiğini duymadığını, vermesinin de o günkü havaya uymayacağını söylemektedir.

korkuluk olarak oynamak dışında, Saracoğlu'nu zayıflatmak ve düşürmek amacını da güttüğünü Massigli,³¹ Erkin,³² ve siyasi tarih profesörü A. Şükrü Esmer kabul etmektedirler. Eğer ileri sürüldü ise, bu «daha demokratik ve temsili hükümet» isteğinin hükümete solcu unsurların da dahil edilmesi anlamına geldiği açıktır. **İkinci neden** de zaten buna bağlıdır. Hiçbir ideolojik akıma sivrılme fırsatı verme yanlısı olmayan bürokrat Tek Parti hükümeti devrinde sol akımın gelişmesinin ilk koşulu, burjuva - demokratik özgürlükler elde etmektir. Yoksa durmadan altışar ay uzatılan bir sıkı yönetim altında hiçbir şey söylemeye, fikir ortamı yaratmaya olanak yoktu. Daha demokratik seçimler yapılır, toplumdaki sınıfları ve baskı gruplarını daha iyi temsil eden bir hükümet kurulursa solcu fikirlerin de daha kolay yayılacağı doğaldır.³³ Nitekim o zamanın solcularının en çok istedikleri husus, bu liberal ortamın yaratılmasıdır. Zamanın solcu gazetesi **Tan**'ın başyazarı Zekeriye Sertel'in şu sözleri de bu özlemi yansıtmakta : «Biz davamızı açık koymuşuzdur : Bizim bu memlekette tahakkukunu görmek istediğimiz ve özlemine çektiğimiz şey sadece ve sadece demokrasi, ve garplı manasında demokrasidir. Yani Rooseveltin dört hürriyetle ifade ettiği demokrasidir.»³⁴ Bu basit gerçekten ötürü, solcu **Tan** gazetesi, sağcı **Vatan** gazetesiyle aynı fikirleri ve kişileri savunmaktadır. Zamanın devlet adamları bu işe akıl erdirememişlerdir. Örneğin Necmettin Sadak «Tan Celâl Bayar'ı Nasıl Tutar?» diye sormakta,³⁵ Başbakan Saracoğlu, fikirlerinin ayrı olduklarını sandıkları Tan ve Vatan'ın nasıl olup da aynı insanları savunduklarına akıl erdirememektedir.

O günkü solcuların Sovyetler Birliği ile ilişkide oldukları konusunda hiçbir kaynak veya kanıt yoktur. Fakat Sovyetler Birliği dıştan, Türkiye'deki solcular içten Saracoğlu hükümetini yıpratmak ve düşürmek için çalışmışlardı : Türk solcularının bu hareketi, kendi iç mantığı bakımından tutarlı ise de, Sovyetlerin Saracoğlu hükümetini yıpratmaktan hiç olmazsa kısa vadede ellerine fazla birşey geçmeyeceği, o zamanın toplumsal yapısına, ve bunun sonucu

(31) Massigli, a.g.e., s. 269.

(32) Erkin, a.g.e., s. 275

(33) ABD'nin de Birleşmiş Milletler'e girmemizi ve yardım almamızı demokratik hükümet şartına bağlanması, iki büyük devlet arasındaki paralellik bakımından ilginçtir. Her ikisi de, kendine daha eğilimli bir hükümet istemektedirler. Sonunda, Türkiye'nin iç dinamiği gereği, ABD kazanmıştır.

(34) «Okuyucularımla Açık Bir Konuşma», *Tan*, 12 Ekim 1945.

(35) *Akşam*, 2 Ekim 1945. *Aynı Tarihi*, no. 143 (Ekim 1945), s. 32'den.

olan siyasal ortamına bakılıp söylenebilir. Savaş içinde toprak ağası-eşraf, ve burjuvazi çok büyük ölçüde güçlenmişlerdir. Türkiye'de bir siyasal değişiklik olursa, bu unsurların siyasal iktidarı şeklinde ortaya çıkacaktır. Böyle bir iktidar, liberalizmi icabı ideolojik akımlara cevaz verse bile Sovyet Rusya ile bir yakınlaşmanın söz konusu olması olanaksızdır. Nitekim, 1946 seçimlerinden önce Saracoğlu istifa edecek, fakat yerine, yükselmekte ve Bürokratik iktidarı tehdit etmekte olan Burjuvaziye tepki olarak tam Bürokrat yönetim felsefesinin temsilcisi olan Recep Peker gelecektir. Bu başbakan, Sovyetlere olan antipatisiyle tanınmış bir kişidir. Sonunda, bilindiği gibi, Marshall yardımı ve Truman Doktrini kabul edilmiş, Türkiye Sovyetlerden daha da uzaklaşmıştır. Bütün bu gerçeklere rağmen, Sovyetleri, Türkiye'de daha solda bir hükümet aramaya iten umudun, 1946 ortalarında kurulmalarına izin verilen ve altı ay sonra kapatılan iki solcu partinin, «Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi» ve «Türkiye Sosyalist Partisi»nin o günlerin "muhalif" havası içinde bazı sendikalar ve aydınlar arasında beklenmedik şekilde benimsenmiş olmasından³⁵ ileri geldiği tahmin edilebilir. Hatta, nasıl Zekeriya Sertel ve arkadaşları, Celâl Bayar'dan Mareşal Fevzi Çakmak'a kadar sağcı-liberal muhalefetle sıkı işbirliği yapmışlar, onlarla birlikte eyleme girip dergiler (**Görüşler**) çıkarmışlarsa, Sovyetlerin de kendi aleyhlerine olan havanın dağılıp da daha serbest bir atmosferin Türk siyasal hayatına egemen olması için Demokrat Parti'den bile birşeyler beklemiş oldukları akla yakın gelen bir husustur, bu partinin daha muhalefette iken zaman zaman takındığı anti - Sovyet tavıra rağmen.³⁶

3. Notalar ve Karşı - Notalar :

Savaştan sonra, yenilen devletlerle yapılacak barış antlaşmaları sorununu çözmek için Paris'te 1946 yılında yapılan Dört Dışişleri Bakanları görüşmelerinde olumlu bir sonuç alınamadı.

(35a) Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel temeller*, İstanbul, İstanbul M., 1967, s. 311. Karpat'a göre bu iki partinin başarısının en iyi ölçüsü, kuruluşlarından altı ay sonra kapatılmış olmalarıdır.

(36) Sovyet orientalistlerinin Doğu ülkelerinin burjuvazisi hakkında düşündükleri ilginçtir. Bunlara göre, Batı Burjuvazisi, üretimin örgütlenmesi bakımından yararlılığını ve yeteneğinin sınırlarını yitirmişti. Fakat Doğu ekonomisinde halâ Feodal artıklar olduğu gibi Burjuvazinin bunlarla mücadele etmek gibi «ilerici» bir görevi vardı. Bu fikirler, Sovyet uzmanlarını Doğu Burjuvazisinin nitelik olarak ilerici olduğu, dolayısıyla SSCB'nin potansiyel bir müttefiki olabileceği kanısına vardırdı. Bunun mantıksal uzantısı olarak, Devletçiliğin yavaş yavaş ye-

Bundan bir ay kadar sonra, Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek birtakım istekler ileri sürdü. Nota, birçok örnekler vererek Boğazların savaş sırasında Mihver tarafından kullanıldığını belirttikten sonra Potsdam'da üç devlet konferansında alınan ve bu devletlerin her birinin Türk hükümetiyle doğrudan doğruya görüşmeler yapmasını derpiş eden kararları hatırlatıyor ve temel olarak Sovyetler Birliğine Boğazların ortak kontrolü için üsler verilmesini ve Montreux'nün esash bir şekilde gözden geçirilmesini istiyordu.³⁷

Londra'da çıkan **Times** gazetesine göre, notanın verilmesi için seçilmiş olan tarih, Montreux'yü imzalayan devletlerden herhangi birinin sözleşmenin tekrar gözden geçirilmesi için ihbarda bulunabileceği en son tarihtir. Bu tarihin seçilmesi, Sovyetlerin, bundan bir yıl önceki amaçları olan Türkiye ile tek taraflı bir müzakere yoluna gitmektense, uluslararası yollara başvurmaya karar vermiş olduklarını açıkça gösterir gibidir.³⁸ Fakat gene adı geçen gazetenin bir olasılık olarak belirttiği başka bir nedeni, yani bu girişimin Potsdam kararlarının bir uygulaması olduğunu kabul etmek daha akla yakın olacaktır.

Sovyet notası 22 Ağustos tarihli Türk notasıyla cevaplandırılmış, Türkiye iddiaları reddederek, özellikle üs isteğinin bağımsızlığı ile çatıştığını bildirmiştir.^{38a}

Müttefiklerin tutumuna gelince. Bir yıl kadar önce, Türkiye'nin Doğu topraklarının istenmesinin «Türkiye ile Sovyetler Birliğinin başbaşa halledeceği bir mesele» olduğunu söyleyen ABD, Sovyetler Birliği ile dünyayı paylaşma konusunda anlaşamayınca, Orta Doğu'daki dengenin kendi aleyhine bozulması tehlikesi karşısında Türkiye'ye önem vermeye başlamıştır. ABD, 7 Ağustos Sovyet notasının kendi 2 Kasım'da yapmış olduğu teklifleri kapsayan

rini kapitalist-olmayan bir toplumsal düzene bırakabileceği düşünüldü. İşçiler çoğalacak, ulusal Burjuvazi geliştiği için de sınıf kavgası güçlenecekti. (W. Laqueur, *Soviet Union and the Middle East*, New York, Preager, 1959, s. 161-163).

(37) Tam metin için bkz. *Ayin Tarihi*, no. 153 (Ağustos 1946), s. 72-74. Bu yıl içinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında verilen notaların metinleri aynı zamanda Erkin'in yukarıda adı geçen eserinin sonunda da verilmiştir. Bkz. Erkin, s. 415-440.

(38) *Ibid.*, s. 65.

(38a) Tam metin için bkz. *Ibid.*, s. 76-83.

ilk üç maddesine razı olmuş, diğerlerini kabul etmemiştir.³⁹ Ayrıca, Truman başkanlığında 15 Ağustos'ta yapılan bir toplantıdan sonra, Amerikan devlet adamları Akdenize büyük bir deniz kuvveti göndermeye karar verdiklerini açıklamışlardır.

Daha bu habere karşı Sovyetlerin gösterdiği tepkiler yatışmadan 27 Eylül 1946 tarihinde ikinci bir Sovyet notası geldi. Notada, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu, zaten Montreux'nün de Karadeniz sahilindeki devletlere tercihlili bir rejim olduğu söylenmekte ve üs sorununun «kat'iyetle» Türkiye'nin egemenliğini zedelemeyeceği, aksine, Boğazların güvenliğini temin edeceği ileri sürülmektedir.⁴⁰

Bu notadan sonra basında Sovyetlere sert saldırılar yapılmaya başladı. ABD de 9 Ekimde Sovyetler Birliğine verdiği notada Montreux'nün sadece Karadeniz devleti tarafından değiştirilemeyeceğini ve Türkiye'nin Boğazların savunulması konusunda tek sorumlu devlet olarak kalması gerektiğini bildirdi. Boğazlar bir saldırıya, ya da saldırı tehdidinde maruz kalırsa, bundan doğacak olan durumun Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisinin harekete geçmesini gerektireceğini belirtmiştir.⁴¹ Türkiye de 18 Ekim 1946'da yoladığı cevabi notasında Sovyet isteklerini tekrar reddetmiş ve Potsdam kararlarında öngörülmüş olan görüşmelerin nota alış verişiyle tamamlanmış olduğunu bildirmiştir.⁴²

Böylece, 18 Ekim tarihli Türk notasıyla üs, toprak ve Montreux'nün değiştirilmesi teklifleri reddedilmiş, birbuçuk yıl süren yazışma bitmiştir. SSCB, tepki olarak Ankara'daki Büyükelçisini geri çağırmıştır.

B — TÜRKİYE'NİN BATI'YA YANAŞMASI (TRUMAN DOKTRİNİ, MARSHALL YARDIMI VE NATO'YA GİRİŞ), BUNUN ÇÖZÜMLENMESİ VE SONUÇLARI.

Bu olayların, yazışmaların yarattığı hava içinde, Amerika Birleşik Devletlerinin Sovyetler Birliğine nota vererek Türkiye'yi desteklemesi ve bir saldırı olursa Birleşmiş Milletler Güvenlik Kon-

(39) Metin için bkz. *Ibid.*, s. 74-75.

(40) Metin için bkz. *Aynı Tarihi*, no. 154 (Eylül 1946), s. 46-51. Türkiye'deki yabancı üslerin ülkemizin güvenliğini sağlayacağı iddiası, bugün de Amerika Birleşik Devletleri tarafından kendi üsleri için ileri sürülmektedir.

(41) *OTDP.*, s. 223.

(42) *Aynı Tarihi*, no. 155 (Ekim 1946), s. 58-70.

seyini harekete geçirmekle tehdit etmesi, Türkiye'de ABD'ye karşı büyük bir sevgi dalgası yarattı. O günün gazeteleri hep Amerika'ya sevgi ifade eden sözlerle doludur. Savaş içinde güttüğü, daha doğrusu gütmek zorunda kalmış olduğu tarafsızlık politikası yüzünden savaşın bitiminde büyük bir yalnızlık içinde kalan ve bunun getirdiği kompleks içinde kıvranan Türkiye, Sovyetlerin kendi güvenlikleri açısından haklı olan, fakat hiç kuşkusuz Türkiye'nin egemenliğiyle bağdaşmaz bulunan istekleri karşısında kalınca direnmiş ve bizzat ABD'nin çıkarı gereği körüklediği bu sinir savaşını kazanmasına rağmen bir türlü güven duygusu içinde olamamıştır. Savaş sonrasının sinirli havasını gazeteci - mebus N. Sadak o zamanlar iyi çözümlüyor :

«Sovyet Rusya ile Türkiyenin arasını açan bu meselenin suçluları veya amilleri bizzat Sovyet Rusyanın harp ve zafer ortakları, sulhte de dost ve müttefikleri, Üçlü dünya hakimiyetinin diğer iki ayağı Amerikan ve İngilteredir. Sovyet notaları gerçekte Ankaraya değil, Vaşingtonla Londraya verilmiştir... Amerika - Rusya - İngiltere arasındaki emniyetsizlik ve menfaat ihtilâfları yüzünden sıkıntı çeken milletlerin suçu nedir?»⁴³

1947 - 50 arasında Dışişleri Bakanlığı yapacak olan bu gazetecinin yukarıdaki sözleri, zamanın havasının nedenini yansıtmak için başka bir söz eklemeyi gereksiz kılacak kadar açıktır. Dünya egemenliği için çatışan büyük devletlerden Sovyetler Birliğinin kendi üzerinde yarattığı güvensizlik duygusunu, Türkiye, Birleşik Amerika ile mümkün olduğu kadar yakın bağlar kurarak gidermek istemiştir. Diğer bir deyimle, **Türkiye'yi Sovyetler itmiş, Amerika çekmiştir.** Bu güvensizlik duygusunun bir sonucu olarak büyük bir ordu beslemek zorunda kalan ve savaşın bitmesiyle normal seviyelerine dönen dünya fiyatları nedeniyle geliri azalan Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik zorunluluklar, zamanın en güçlü ve zengin ülkesi ABD'den ekonomik yardım almayı gerektirmiştir. İngiltere'nin başa çıkamadığı Yunanistan'daki iç savaşın komünistlerin lehine gelişmesinden ürken ABD, bu ülkeyi ve Türkiye'yi içine alan 400 milyon dolarlık bir yardımda bulunmaya karar vermiştir. Truman Doktrini denilen bu yardımın arkasından Marshall Planı gereğince Türkiye'ye sürekli Amerikan yardımı başlamıştır. Sovyet isteklerinin kesin olarak reddedildiği ve bu tehlikenin Türkiye'nin kendi kararlı tutumu sayesinde atlatılmış olduğu bir zamanda yapılan bu yardımlar Sovyetler Birliğinin büyük tepkisiyle karşılaştı. 12 Mart 1947'de ilân edilen Truman Doktrini, Mosko-

(43) *Akşam*, 3 Ekim 1946. *Ayın Tarihi*, no. 155 (Ekim 1946), s. 81-83'den.

va Konferansının açılmasından iki gün öncesine rastlar. Konferansın ana maddesi, Sovyetlerin Almanya'dan istediği savaş tazminatıydı. Batılılar bunu çok fazla bularak reddetmişlerdi, zira bu parayı sonuçta kendileri ödeyeceklerdi. Şimdi ise Türkiye ve Yunanistana yardım yapıyordu. Diğer bir deyişle, SSCB açısından, Amerikan nüfuzu Sovyetler Birliğinin Güneyine sızıyordu.⁴⁴ Gerçi o günlerin güvensizlik ve heyecan dolu havası içinde anlaşılamamıştır ama, özellikle Truman Doktrini, Türkiye'nin durumuna gerçekte bir değişiklik getirmedeği halde, Türk-Sovyet ilişkilerini çok olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Türkiye, bizzat Batılı büyük devletler tarafından körüklenen terör atmosferi içinde, sanki her an ortadan silinmek tehlikesi içinde imişçesine, kendi ile Kuzeydeki Büyük Komşusu arasındaki ilişkilerin iyi yürütülmesi için en önemli olan unsuru, Sovyetler Birliğini tehdit eder bir şekilde kendi ülkesini başka büyük devletlere açmamak unsurunu tamamen ihmal etmiştir. Devlet adamları da havaya kendilerini kaptırmışlar ve gerek bazı tarafsız liberaller, gerekse solcu çevrelerden gelen uyarmaları ve eleştirileri dikkate almamışlardır. Başbakan Recep Peker'in :

«Yardım konusu üstünde Amerikada uyandırılmak istenen menfi cereyanların ve memleketimizde bu yardımın Türkiye istiklâline zarar vereceği hakkındaki fikirlerinin her ikisinde de yurdumuzun menfaatlerine aykırı maksatlar güden, görünmez propaganda kaynaklarının tesiri olduğunu zannediyorum. Ne Amerika'nın Türkiye aleyhine böyle bir maksat takibetmesi ve ne de hükümetimizin hükümlanlık haklarına ve istiklâline zarar verecek bir formül kabul etmesi aklın alacağı birşey değildir.»⁴⁵

şeklindeki sözleri, durumu iyi yansıtmaktadır. Muhalefet sözcüsünün aynı nitelikteki şu sözleri, gerçek bir **bipartisanship** örneğidir :

«Amerikan yardımının, Truman Doktrininin "Türkiye Amerika-ya esir oldu, köle oldu, ücretli asker oldu, kendi askeri hizmetini 100 milyona sattı" tarzında yazılar çıktı; bunlar, bu Demokrat milletin [ABD'nin], hürriyetsever milletinin siyasetini bir nevi "iktisadî emperyalistlik" olarak ifade etmek suretiyle, alenen

(44) Arnold Toynbee, «Introduction», *Survey of International Affairs*, 1947-48, Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1952, s. 6, 7. Toynbee'ye göre, Soğuk Savaşın kangren olmasına sebep olan bu durumun ortaya çıkması «bütün büyük yönetim mekanizmaları gibi» «sol eli sağ elinden habersiz» olan Amerikan yönetiminin elinde olmayan bir sonuçtur, İngiltere «birdenbire» çaresiz kalmış, ABD hemen harekete geçmek zorunda kalmıştır.

(45) *Aynı Tarihi*, no. 161 (Nisan 1947), s. 9.

yapamadıklarını el altından yapmaya çalıştılar, hürriyeti seven o millete karşı düşmanlık yaratmak istediler».⁴⁶

Bu hava içinde, Türkiye'nin NATO'ya çeşitli nedenlerle,⁴⁷ başta Orta Doğu'da kuracağı pakt için Türkiye'yi çekirdek olarak düşünen İngiltere'nin itirazı üzerine girememesi, ülkemizde büyük bir telâş yarattı. Eski Dışişleri Bakanlarından Yusuf Kemal Tengirşenk, durumu soğukkanlılıkla tahlil ederek havayı yatıştırmaya çalışıyor :

«Şu günlerde biraz endişe ediliyor gibi oluyor. Bence muhterem Hariciye Vekilinin söylediği gibi hiç endişeye mahal yoktur. Atlantik Paktına girmemiştir. Giremezdik zaten. Fakat demin arzettiğim o iki değer yok mu? Stratejik mevkiin ehemmiyeti, üstünde oturan Mehmet'in bahadırılığı (alkışlar) ... bu daima vardır. Onun için arkadaşlar, Türk milleti bu kıymetleri takdir ediyor ve muhterem Hariciye Vekilinden bunların iyi satılmasını bekliyorum (bravo sesleri). Yani ben bunu vereceğim, sen de bunu vereceksin derler diplomaside konuşulurken. Yalnız, biz bizi hi-maye edin diye birşey söyleyemeyiz, deriz ki, siz benim de şu, şu, şu haklarım var deriz.»⁴⁸

Gene bir eski Büyükelçinin olan şu satırlar, durumu tesbit etmemizde yardımcı olacaktır :

«Hariciyen modern silâh ve iktisadî yardım almaya mecburduk. Fakat acaba, bu yardımı almak için behemhal bir pakta girmek mi lâzımdı? Truman Doktrini mucibince Amerika bize her türlü yardımda bulunuyordu. Bu da bizim olduğu kadar Amerika'nın menfaatine uygundu. Biz silâh omuzda beklerken onlar rahat rahat petrollerini işletiyorlar ve dolarlarını, Sterling liralarını kasaya atıyorlardı... Batının yani Amerika'nın bize ettiği yardım bir "ivaz" mukabilidir, bir bahış değıldir. Amerikalılar bizim durumumuzun önemini taktir etmeseler, bize bir metelik dahi vermezler. Bu durum bir ittifaka dahil olalım veya olmayalım değışmez. Nitekim Amerikalılar tarafsız olduklarını söyleyen Yugoslavya'ya da, Hindistana da yardım etmektedirler.»⁴⁹

O günlerin havasını böylece saptadıktan sonra, Türkiye'nin Sovyet isteklerine karşı durabilmesinde Amerika Birleşik Devletlerinin payı ne olmuştur, bu konu üzerinde de durmak gerekir.

(46) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Dönem 8, C. 17, Toplantı 3, Birleşim 56, (16-3.-1949).

(47) Bu nedenler için bkz. Peter Calvocoressi, *Survey of International Affairs*, 1951, Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1954, s. 33-34. Ayrıca M. Gönübol, H. Ülman, «*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı, 1945-1965*», *SBFD*, C. XXI, no. 1 (Mart 1966), s. 147-148.

(48) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 8, C. 17, Toplantı 3, Birleşim 56, s. 31.

(49) Aptülahat Akşin, *Türkiyenin 1945'den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Orta Doğu Meseleleri*, İstanbul B. Kervan M., 1959, s. 26.

Bugün Türkiye'de genellikle kabul edilen fikir, Türkiye'nin Sovyet isteklerine ancak ABD'nin desteği sayesinde karşı durduğu yolundadır. Bu kanının doğruluk derecesini araştırmak için Türk-Sovyet ilişkilerinde bunalım yaratan olayları kısaca teker teker ele alalım ve bu bunalımların sonuca ulaşmalarında Amerika'nın oynadığı rolü araştıralım.

Türk-Sovyet ilişkilerinde ilk bunalım, Saracoğlu'nun 1939 Moskova seyahati dolayısıyla çıktı. O zamanlar kendi kabuğu içinde olan ABD, bu bunalıma hiçbir etkide bulunmamıştır.

İki ülke arasında savaş sırasında çıkan ufak tefek sürtüşmelerde müttefikini gücendirmemeye dikkat eden Birleşik Amerika'nın Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikinci bunalımda izlediği tutum da ilginçtir. Molotov'un istekleri arasında bulunan Boğazlarda üs sorununda Amerika, Potsdam görüşmelerinde «Karadeniz Boğazları sorununun Birleşik Devletleri ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini» söylerken, Doğu'daki sınır değişikliği sorunu hakkında Molotov'la Sarper arasındaki Moskova görüşmesinin şimdilik dostane bir görüş teatisine benzediğini ve Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye herhangi bir somut tehdit yönelmemiş olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Yani bu bunalımda Amerika Türkiye'yi, kendi çıkarının gerektirdiği kadar desteklemiştir.

Aralık 1945'deki Gürcü profesörlerin yazıları dolayısıyla Sovyetler Birliğinin başlattığı sinir savaşı, Batılı ülkeler tarafından açıkça Türkiye'yi etki altına almak için kullanılmış ve Batılı basın tarafından bu amaçla bol bol sömürülmüştür. Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi hiçbir tehdit olmayan bu sinir savaşı sonunda, **Missouri** savaş gemisi, onaltı ay önce ölmüş olan Türk büyükelçisini getirmek bahanesiyle İstanbul'a gelmiş ve Sovyet tehditleri kokan hava içinde şartlanmış olan Türk devlet adamları ve kamu oyuna bu ziyaret gerçek bir kurtarıcı gibi görünmüştür. Bu havanın bizzat ABD ve İngiliz gayretiyle bu kadar yoğun duruma getirildiği, yukarıda aktarılan Sadak'ın yazılarında yeterince açık bir şekilde görünmektedir.⁵¹

7 Ağustos 1946'da Sovyetlerin başlatmış olduğu notalar savaşına gelince, bu girişim herşeyden önce, Potsdam'da Sovyetlere verilen bir ödünün bir sonucu ve uygulamasıdır. Ancak, Orta Doğu'da kendi egemenliğini tehlikede gören ABD, Sovyetler Birliğinin

(50) *supra.*, s. 57.

(51) *supra.*, s. 59, 60.

7 Ağustos notasının Karadeniz rejiminin bu denize kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesini ve Boğazların Türkiye ve kendisi tarafından ortak olarak savunulmasını isteyen son iki maddesini kabul etmemiştir. Gene ABD'nin 27 Eylül 1946 tarihli ikinci Sovyet notasına verdiği cevapta Türkiye bir saldırıya ya da saldırı tehdidine maruz kalırsa, bundan doğacak durumun «Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin harekete geçmesini gerektireceği tehdidinde» bulunmuştur.⁵² Oldukça büyük bir tehdit olarak gözüken bu sözler, üzerinde biraz düşünüldüğünde havada kalmaktadır, zira B. M. Güvenlik Konseyinde SSCB veto sahibi olduğu için bu organın bir girişimde bulunması olanaksızdır. O günlerin havası içinde, zaten sihirli bir isim olan «Birleşmiş Milletler» sözcüğü boş, fakat Türkiye'de yankı bırakan bir tehdit olarak kullanılmıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye'yi SSCB karşısında desteklemesi bundan ibarettir.

Truman Doktrini'ne gelince : Yüz milyon dolar tutarındaki bu yardım, ikinci ve son Sovyet notasının reddedilmesinden altı ay sonra gelmiştir. Gerilimin en yüksek, Sovyet tehdidinin en büyük olduğu dönemde «Güvenlik Konseyini harekete geçirmek» gibi bir takım boşlukta kalan sloganlar ileri sürmekle yetinen Birleşik Amerika, iş savaş yüzünden çok zayıflamış olan Yunanistana verilen 300 milyon dolar yanında Türkiye'ye 100 milyon vermiştir. Sonradan, Türkiye'nin başına büyük bir masraf kapısı olacak ve ABD'den alınan makinaların bakımı için her yıl bütçeden 400 milyon lira ayrılmasını⁵³ ve durmadan ithalat yapmayı gerektirecek bu Truman Doktrini, Amerika'nın kendi Güney kanadına sızmasıyla çok huzursuz olan Sovyetler Birliğinin düşmanlığını da daha beter Türkiye üzerine çekecektir.

Sovyet tehditleri karşısında ABD'nin Türkiye'yi kurtarıp kurtarmadığı sorununun tartışılmasını, o günlerde radyo gazetesini yazan bir mebus-gazeteci olarak yakından gözlemlerde bulunmuş olan profesör Ahmet Şükrü Esmer'in şu sözleriyle kapayalım :

(52) Bizzat Amerikan uzmanlarının hesaplarına göre, Türkiye bir Sovyet saldırısına uğradığı takdirde, biray-altı hafta arası direnebilecektir. (George Kirk, *The Middle East*, 1945-50, s. 36) o da bütün Anadolu'yu terkederek, İskenderun limanını ikmal alanı olarak kullanmak üzere Torosların güneyine çekilirse. (ibid., s. 40). Böyle bir durumda Sovyet vetosuyla felce uğramış bir Güvenlik Konseyi eylemini ABD'nin tehdit olarak ileri sürmesi, yasak savmaktan ileriye gidememektedir.

(53) *OTDP*, s. 235.

«1945 ve 1946 yılları, Türkiye için en tehlikeli zamanlardı ve Türkiye, ittifakla bağlı bulunduğı İngiltere'yi ve Amerika'yi bu tehlike ile ilgilendirmeye çalışmışsa da, her ikisi de kımıldama-
mıştır. 1945 Nisanında San Fransisco'ya gittiğimiz zaman, Ame-
rikahlara tehlikeli vaziyetimizi anlatmaya çalıştık, fakat "me-
ram" anlatamadık. "Rusya'nın kahramanca savaşıması, çocukla-
rımızın canını kurtardı" diyorlardı...

«Truman Yardımı 1947 Martında gelmiştir. 1945 ve 1946 yılların-
da yalnız kalan Türkiye, Rus baskılarına mukavemet etmiştir.
Biz, geç de olsa, yardımından dolayı Amerika'ya teşekkür ederiz.
Fakat bu yardımın Türkiye'yi "kurtardığını" söylemek, tarihi
vakıalara uygun değildir. Her ikide bir Johnson'un ve Dean
Rusk'ın "kurtarıcımız" olarak karşımıza dikilmelerine müsaade
edemeyiz.

«Bizi kimin elinden nasıl kurtardılar? Rus baskısı ağırdı fakat
savaşa varacaksa, bu noktaya 1945 ve 1946 yıllarında varabilirdi.
Ondan sonra durum değişti. Rusya, işgali altında bulunan
İran'dan bile, 1946'da askerlerini geri çekmek zorunluğunda kal-
dı. Rusya'nın Türklerden isteklerini silâh kuvvetiyle almayı ta-
sarladığına dair, herhangi bir delil yoktur. Eğer Rusya, baskısını
savaşa kadar götürseydi, Türkiye yalnız başına da savaşı kabul
edecekti ve 1945'deki tutumlarına bakılacak olursa, ne müttefiki
İngiltere, ne de şimdi "kurtarıcılığı" ile övünen Amerika yardı-
mına koşmayacaktı.»⁵⁴

Bir ülkenin, özellikle anormal olmayan devrelerde dış politi-
kasında giriştiğı eylemleri gerçek bir değerlendirmeye tutarak iyi
anlayabilmek için, söz konusu ülkenin içteki toplumsal yapısını,
içerdeki üretim ilişkilerini bilmek gerekir. Anormal dönemlerde
(savaş gibi) veya çok kısa devrede bu kural değişik bir durum
gösterirse bile, ülkeler dış politikalarını uzun devrede mutlaka eko-
nomik ve toplumsal düzenlerinin gerektirdiğı, zorladığı şekilde yü-
rütürler. Nitekim, anormal bir dönem olan savaş sırasında savaşa
girmemek için hangi taraf daha güçlü ise ona eğilimli bir dış po-
litika izleyen Türkiye, sonunda kesin bir biçimde Batı'ya yönelmiş-
tir. Savaş sırasında ihtikârla zenginleşen ticaret burjuvazisi ile
dünya fiyatlarının alabildiğine yüksek olmasından yararlanan top-
rak ağası-eşraf'ın yıldızı savaşın sonunda iyice parlamış ve vur-
gun düzeninin sonucu olarak, savaş içinde biriktirilmiş olan 245
milyon dolarlık altın ve döviz stokuna rağmen, Türkiye büyük bir
ekonomik sıkıntı içinde kalmıştır. Bu sıkıntıyı yaratan başlıca ne-
denin, Sovyet tehlikesine karşı her an silâh altında tutulması ge-

(54) Ahmet Şükrü Esmer, «Türkiye'yi Amerika mı Kurtardı?», *Ulus*, 13
Mart 1966. Nakleden Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. II, 4. Ba-
sım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s. 371-72.

reken büyük bir ordu olduğuna kuşku yoktur. Türkiye'yi Batı'ya yönelmeye iten nedenler arasında Sovyetlerin tehditlerinin çok büyük bir rol oynadığı da kuşku götürcek bir husus değildir. Fakat, bu tehdit olmasaydı ve ordunun yüklediği yük Türk ekonomisinin belini bükmeseydi dahi, Türkiye gene de Batı'ya bağlanarak bugünkü bağımlı duruma gelecekti. Sovyet tehditlerinin Türkiye'de uyardırdığı haklı tepki, Batılı ülkeler ve bunlara bağlanmakta ekonomik çıkarı olan Burjuvazi tarafından muazzam sömürüldü. Batıya bağlanış böylece hızla ve kolayca becerildi. Batıya bağlanışın nedeni olarak hem Sovyet tehditlerini ve hem de Burjuvazinin bu durumu büyüterek sömürmesini kabul etmeyen hiçbir teori bilimsel değildir.

Türkiye'de yabancı sermaye teknik ve işbilgisine muhtaç olmadan üretebilecek, yani yabancı malların Türkiye'ye girmesini kendi çıkarı gereği istemeyecek bir burjuvazi yoktur.⁵⁵ Savaş sonrasında devletçilik de çok zayıflamıştır. Bu durumda Amerika'dan alınan yardım, Türk ekonomisini daha da çıkmaza sürüklenmiştir :

«...Amerika Birleşik Devletlerinden gönderilen malzemenin yedek parçaları da ancak aynı devletten satın alınabileceğine göre, ortaya bir de dolar bulmak güçlüğü çıkmıştır. Bu güçlük, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasındaki ticarî bağlar geliştikçe daha da çoğalmıştır. Gerçekten, savaş sonunda, ihtiyaç duyduğu üretim ve tüketim malları için Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ticarî bağıntı kurmak zorunda kalmış, fakat bu devlete sattığı mallar satın aldığı malların bedelini karşılayamamıştır. İki ülke arasındaki ödemede böylece ortaya çıkan dengesizliği gidermek için, Türk yöneticileri, Amerika Birleşik Devletlerinden ekonomik yardım almak konusundaki teşebbüslerine aralıksız devam etmişlerdir.»⁵⁶

Türkiye'nin NATO'ya girmesi : Bu düzenin sonucu olarak Türkiye Batı ile olan ilişkilerini gittikçe daha çok sıklaştırmıştır. O zamanlar Sovyet tehdidi tamamen ortadan kalkmış olduğu halde, Türkiye NATO'ya girmek için çırpınmıştır. Amaç, güvenlikten ziyade **dış yardım** endişesidir. Ashında, Amerika, o zamanlar Sovyetler Birliğinin etrafına kuracağı ittifaklar zinciri açısından Türkiye'nin önemini anlamadığı için yardım etmek istememektedir. Örneğin, 1945 sonlarında ABD'den 300 milyon dolar borç istenmiş, bu isteğe

(55) Bu Burjuvazi bugün de henüz ortaya çıkmamıştır, ve oluşması da «montaj sanayii» olgusuyla hiç olmazsa yakın bir gelecek için önlenmiş bulunmaktadır. Bu tür sanayi, iç ve dış kapitalistin çıkarlarını özdeş kılma bakımından az gelişmiş ülkeler açısından çok önemli bir oluşumdur.

(56) OTDP., s. 235.

ancak 1946 Ekiminde cevap alınmış, verilen borç ise ancak 25 milyon dolar olmuştur. Bundan sonra verilen yardımların amacı da ekonomik kalkınmayı desteklemek değil, ordunun gücünü artırmaktır.⁵⁷ Böylece, ulusal bütçedeki savunma masrafları azalmadığı gibi, uzun vadede Türkiye'de bir silâh endüstrisinin kurulması engellenmiş; Türk ordusu da gerek silâh, gerek örgüt düzeni, ve gerekse -subaylara verilen Amerika bursları ve üzerinde U. S. damgası bulunan er teçhizatı yüzünden- psikolojik bakımdan Amerika Birleşik Devletlerine bağımlı duruma getirilmiştir.

Bütün bunlar, sadece genel Türk dış politikası açısından sınırlı gibi görünmekte ise de, burada ele alınan konu bakımından apayrı bir önem taşımaktadırlar. Türkiye Batı'ya sıkı sıkıya bağlanmak ve ülkesini başka büyük devletlere kullandırmak suretiyle Sovyetler Birliğinin kuşklarını üzerine çekmiştir. Giriş kısmında sözü edilen Sovyetler Birliğinden gayri diğer büyük devletlerin Türkiye üzerine yaptıkları etki, Kuzeydeki büyük komşu'da bir tepki yaratmaktan geri kalmamaktadır.

Olaylar bu açıdan ele alınırlarsa, Türkiye'nin kendi güvenliğini pek düşünmeden hareket ettiği anlaşılır. Bir miktar savaş yüzünden, fakat daha temelde olarak, ülkenin ekonomik ve toplumsal düzenden ileri gelen bir sıkıntı Türkiye'yi Batılı gelişmiş ülkelere gittikçe daha çok yaklaştırmaktadır. 1945-46 devresinde Türkiye'nin Batı'nın desteğini aramasının ve gelişmiş kapitalist devletlere yaklaşmak istemesinin nedeni istenirse güvenlik endişesiyle açıklanabilir. Fakat işin garip tarafı şudur ki, Batı bu iki yıllık güç devrede Türkiye'ye özel bir yakınlık göstermemiştir.⁵⁸ Asıl tehlike geçip de Sovyetlerden ses seda kesildikten sonra Truman Doktrini ve Marshall yardımı gelmiştir. Bütün bunların üzerine 1952 Şubatında NATO'ya girmek, Türkiye'nin Sovyetler Birliğini hiç hesaba katmadan yapmış olduğu bir harekettir. O sıralarda Türkiye'nin güvenlik endişesi diye bir şey söz konusu edilemez. Amaç Batı'ya yaklaşmak ve yardım almaktır. Bu arada çok partili demokrasi yani DP'nin yeni filizlenen iktidarı da bürokrat CHP taraftarı bir darbeye karşı sigorta edilmiş olacaktır. İktidarda olan Demokrat Parti, hem ekonomik gönenç, hem de siyasal özgürlük vaadederek başa geçmiştir. Kemerleri sıkmadan kalkınmak sözüyle bağlıdır. Bunu gerçekleştirmek için de durmadan dışardan şırınga etmekten başka çıkar yol düşünmemiştir. (Tabii sorun, böy-

(57) Gönlübol, Ülman, a.g.m., s. 155.

(58) Bkz. Esmer'in makalesi, *supra*, s. 71.

le bir ekonomik düzenden yararlanan kişilerin çıkarları perspektivinden görülürse daha da vurgu kazanacaktır). Böylece NATO'ya girdikten sonra bol bol borç alınmıştır. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkileri açısından ele alındığında daha fazla sakıncalıdır, çünkü Türkiye 3 yıldır uğraşıp da giremediği NATO'ya girmek için hem Kore Savaşına gönüllü olarak katılmış, hem İngiltere'yi tatmin etmek için Bağdat Paketi işine girişmiş, hem de ABD'yi tatmin için topraklarında hava üsleri vermiştir. Amiyane bir benzetme yapmak gerekirse, Türkiye'nin NATO'ya girmesi Demokrat Parti'nin kendi iç mantığı içinde tutarlıdır, fakat gerçek bir mantık açısından bu eylem, **bir adamın kundakçılara bolca para vererek kendi malı olan evi yaktırmasına benzemektedir.** NATO'ya girilmekle ve Sovyetler Birliğini çok kuşkulandıracak şekilde bu ülkenin «yumuşak» Güney kanadına başka büyük devletler sokulmakla kalınmamış, bir de bütün Arap ülkelerini aleyhimize döndürecek olan Bağdat Paketi işine girişilmiştir. Bu da yetmemiş, Türkiye toprakları Amerika'ya verilen üsler yüzünden Sovyetler Birliğine karşı potansiyel bir düşman haline getirilmiştir. Buna uyuyan yılanın kuyruğuna basmaktan başka birşey demek zordur. NATO'ya girmek için 4500 genç adını bile duymadıkları bir ülkede harcanmışlardır. Bütün bu ödünler, Sovyetler Birliğini bütün bu kıskırtmalar, o zamana dek kendileri için bir çıkar görmedikleri için Türkiye'yi aralarına almak istemeyen Batılı'lardan yardım almak için yapılmıştır. Ancak Kore Savaşı çıktıktan ve zamanın uçak menzillerinin Yugoslavya'yı olası bir Sovyet saldırısına karşı koruyacak kadar uzun olmadığı anlaşıldıktan sonra Türkiye NATO'ya alınmıştır. Çünkü ABD Güneydoğu'da hava üsleri gerektiğini anlamıştır.^{58a}

C — SOVYETLER BİRLİĞİNİN TUTUMUNUN YUMUŞAMASI (1953 NOTASI) VE TÜRKİYE'NİN BLOK POLİTİKASI.

1. Sovyetlerin 1946 İsteklerini Geri Almaları (1953 Notası) :

Stalin'in ölümüyle birlikte Sovyetler Birliği bütün dünyaya karşı gittikçe yumuşayan bir politika izlemeye başladı.⁵⁹ Bu arada

(58a) Halûk Ülman, «Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler», *SBFD*, C. XX. no. 4 (Aralık 1966), s. 261 - 262.

(59) Sovyetlerin dış politikasındaki bu yumuşama, çoğu kez salt olarak ve yalnızca Stalin'in ölümüne bağlanmaktadır. Sovyet dış politikasındaki bu yumuşama, normalleşme, gene bu ülkenin iç düzeninden başka birşeyle izah edilemez. Kalkınmanın başarılmamasıyla ülke içinde bir rahat-

30 Mayıs 1953 tarihinde gönderdiği bir notayla Türkiye'den hiçbir toprak istemi kalmadığını bildirdi. Türkiye verdiği cevapta sadece notanın alındığını bildirmiş ve Boğazların Montreux Sözleşmesi ile düzenlendiğini hatırlatmıştır.⁶⁰ Sovyetler dostluk tekliflerine ertesi yıl da devam etmişler, fakat Türk yönetim çevrelerinden olumlu bir tepki görülmemiştir. Dostluk istemleri Cumhuriyetin kuruluş yıldönümü dolayısıyla aynı yılın 29 Ekiminde de Moskova radyosu tarafından tekrarlanmış, fakat Türk Cumhurbaşkanının ve Başbakanının konuşmalarında Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere yer verilmemiştir. Sovyetlerin bu «barış taarruzu» 1955 ve 56 yıllarında da devam etmiştir. 1955 Aralıkta Kruşçev'in Yüce Sovyet'te :

«...Kemâl Atatürk ve İsmet İnönü Türkiye'de iktidarda bulundukları zamanlar, bizim bu ülke ile olan ilişkilerimiz çok iyiydi. Fakat bu ilişkiler sonradan bulutlandı. Bunun sebebinin sadece Türkiye'nin kabahatları olduğunu söyleyemeyiz. *Biz de bu ilişkileri bulandıran yersiz beyanlarda bulunduk.* Ama sonradan, durumu düzelterek ve bu ülke ile dostça ilişkiler kuracak adımlar attık. Ne yazık ki, bu adımlar Türk devlet adamlarından karşılık bulamadı. Amerikan general ve amiralleri, deniz kuvvetlerinin ziyaretleri sırasında güçlerinin resmigeçitini yaptılar.»⁶¹

diyerek iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasına kendi ülkesinin sebep olduğunu kabul etmesi de bir yankı uyandırmamıştır. Montreux sözleşmesinin feshedilebilme yılı olmasına rağmen 1956'da ekonomik yardım vaadinde bulunan Sovyet teklifleri gene karşılıksız kalmış ve bunların amacı resmî makamlarca Türkiye'yi NATO'dan ayırmak olarak değerlendirilmiştir. 1956 Şubatındaki bütçe görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Köprülü iki ülke arasındaki ilişkilerden hiç söz etmemiştir. Bu yılın Mart ayında **Pravda** ve **İzvestia** gene Türk-Sovyet dostluğundan söz etmişler, fakat 30 Mart

lama ihtiyacı başgöstermiş, üretime yapılan yatırımlar yanında, tüketim maddeleri için de ortaya çıkan talebi tatmin etmek için bu maddelere de yatırım yapılmaya başlamıştır. Bu rahatlatma kendisini dış politikada da göstermiştir. Ayrıca savaş sonunda ortaya çıkan büyük devletler arasındaki sürtüşme de Avrupa'da yeni bir savaşa yol açmaya kadar gitmeyince, Sovyet dış politikasının dönüşümüne yol açılmıştır. Eğer Stalin ölmeseydi bu değişimin gecikeceği doğrudur, fakat bu değişiklik en sonunda ortaya çıkacaktı. Stalin'in ölümü bunun çabuk ve kolay olmasını sağlamıştır. Nitekim Kruşçev'in devrilmesiyle yerine geçenler de Kruşçev'in tüketim maddelerine önem verme ve dış politikayı rahatlatma siyasetinden ayrılmamışlardır.

(60) 1953-65 arasındaki Türk-Sovyet ilişkilerinin toplu bir görünümü için bkz. *OTDP*, s. 428-46.

(61) *Keesing's*, 1956, s. 146-55. İtalikler benim.

1956 tarihli **Zafer** Türkiye'nin saplanmış bulunduğu blok politikasını: «Türkiye sulhün tecezzi kabul etmiyeceğini çok iyi biliyor, dünyada devamlı bir sulhün hür ve demokrat milletler cepheleleri ile Sovyet bloku arasındaki temel ihtilâfların giderilmesi ile ancak tahakkuk edebileceğine inanıyor.» şeklinde dile getirmiştir.⁶²

2. Türkiye Sovyetlere neden yakınlık göstermedi?

Burada biraz durmak ve o zamanlar ekonomik güçlükler içinde olan Türk hükümetinin neden Sovyet ekonomik yardım tekliflerine cevap vermediği üzerinde düşünmek gerekir. Sovyetlerin 1953-57 arasındaki daha birçok girişimlerinden ayrıntılara girmek için yukarıda söz edilmemiştir. Dostluğuna Türkiye'nin daima ihtiyacı olacağı Kuzey komşusundan bu kadar ısrarla gelen dostluk tekliflerinin neden cevapsız bırakıldığı konusunda «Olaylarla Türk Dış Politikası» şöyle bir yorum yapıyor:

«[Sovyetlerin dış yardım teklifleri] hem Sovyetler Birliğinin yeni ekonomik yardım politikasına uygundu, hem de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler dolayısıyla etkili olabilirdi. Fakat bu devrede [1953-59] Türkiye Batıdan yardım almaya devam etmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Sovyetler Birliğine henüz itimad edememesi ile izah edilebilir. Ayrıca Sovyetler Birliğinin politik amaçlarla yaptığı münferid yardımlar dışında ne çapta bir ekonomik yardımda bulunabileceği de henüz kesinlikle tahmin edilemiyordu.»⁶³

Bu yorum doğru, fakat eksiktir. Gerçi Sovyetlerin ne kadar yardım edebilecekleri konusunda ortada fazla bir veri yoktu, ayrıca Türk yöneticileri sadece Batı'ya dönük yönetim felsefeleri icabı Sovyetler Birliğine itimad edemiyorlardı, fakat meselenin başka bir yönü de vardır: Bu devredeki Türk-Sovyet ilişkilerine o günkü dünya politikasının koşulları açısından ve özellikle Türk-Amerikan ilişkileri açısından bakmak bize yeni bir görüş açısı kazandıracaktır. Şöyle ki; 1954'e kadar olan Türk-Amerikan ilişkileri çok iyidir. Hem soğuk savaş devam etmekte, hem de Tek Parti devrine oranla Türkiye daha hızlı kalkınmakta, bu arada Batı'ya daha hızlı olarak açılmaktadır. Fakat 1954'den sonra işler değişmiştir. Başa geçtiği andan itibaren plânsız ve ölçüsüzce açılan DP hükümeti birkaç yıl sonra büyük döviz sıkıntısı içine düşmüştür. Bu durumda Cumhurbaşkanı Bayar 1954 Ocak'ında ABD'ye gitmek zorunda kalmıştır. Görevi, Amerikan hükümetini 300

(62) OTDP., s. 434.

(63) *Ibid.*, s. 436.

milyon dolar yardım vermeye razı etmektir. Bunu elde etmek için verilecek ödünler arasında, Amerikalı danışman Max Ball'un hazırladığı Petrol Kanunu'nu çıkarmak da vardır. Fakat Bayar'ın de-yimiyle «milli vazife» olan bu seyahat başarısızlıkla sonuçlanmış-tır.⁶⁴ Amerika, yardımını gittikçe yavaş yavaş artırmakla birlikte, Menderes hükümetinin ihtiyacını karşılayacak kadar vermeye ya-naşmamıştır. Zira **Peaceful Coexistence** dolayısıyla Doğu-Batı blokları arasındaki gerilim azalmıştır. Artık ABD, Türkiye'ye bu ülkenin NATO'ya giriş devrinde olduğu gibi ihtiyaç duymamakta-dır.

Hükümet yetkilileri uluslararası politikadaki bu değişikliği za-manında farkedememişlerdir. Bunun sonucu olarak Menderes hü-kümeti Sovyetlere güvenememenin yanında, böyle gözükmeyenin kendisine Amerika nezdinde daha çok itibar, dolayısıyla dış yar-dım kazandıracağına inanmış ve Sovyetler Birliği'nin yaptığı dost-luk ve yardım tekliflerine cevap vermemiştir. Böylece zamanın Türk hükümeti, alıştığı ilgiyi göremeyince huysuzlukla ebeveyni-nin dikkatini ve ilgisini çekmek isteyen bir çocuk gibi, SSCB'ye karşı soğukluğunu koruyarak, kendisine yeterli yardım getireceği-ni umduğu Soğuk Savaşı adetâ tek başına devam ettirmek istemiş-tir.

Daha sonraki yıllarda ABD ile Türkiye'nin ilişkilerinde **üç yeni unsur** ortaya çıkarak Menderes hükümetinin tekrar Amerika gö-zünde önem, dolayısıyla dış yardım kazanması sonucunu doğurmuş-tur. Bu yeni yardım artışları gene de yeterli ölçüde olmamakla bir-likte, Türk hükümetinin Sovyetler Birliğinin tekliflerine yanaşma-sını 1959 sonuna kadar geciktirmişlerdir. **Bu unsurlardan birincisi**, 1955-56 yıllarından başlayarak 1957 yılı sırasında Türkiye'nin Orta Doğu bölgesi açısından büyük önem kazanmasıdır. 1956 Süveyş bu-nalımı sırasındaki tutumuna paralel olarak, Türkiye, 1957 yılında patlayan Suriye bunalımında ABD'nin politikasına uygun bir siya-set izlemiştir. Türk-Sovyet ilişkilerini çok olumsuz bir biçimde etki-leyen bu Suriye bunalımında, resmî makamların çeşitli yalanlama-larının aksine, Amerika'nın engel olmaması halinde Türkiye'nin Su-riye'ye askerî müdahalede bulunacak olduğu birçok kimse tarafın-dan ileri sürülmektedir. Menderes burada Sovyetlerin tutumlarını tekrar sertleştirmelerine yol açan kıraldan fazla kıralcı bir tavır takınmıştır. Kruşçev : «Savaş patlarsa biz Türklerin hemen başının ucundayız, fakat siz [Amerikalılar] değilsiniz. Toplar patlamaya

(64) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 399-400.

başlayınca roketler de uçuşabilir, fakat bunu düşünmek için çok geç kalınmış olur» demektedir. Bulganin ise Menderes'e yolladığı mektupta Atatürk devrindeki dostluktan söz ederek «Türkiye ile dostane ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirme konusundaki büyük isteklerini» belirtmiş, fakat Türkiye'nin Suriye sınırına yığılarak yapmasına itiraz eden bu mektubu Menderes sert bir notayla, Türkiye'nin kimseden barışseverlik öğrenmeye ihtiyacı olmadığı şeklinde cevap vermiştir.⁶⁵ Menderes hükümetinin bu davranışlarının amacını gene yardım meselesinde aramak gerçekçi bir davranış olur. Nitekim Amerika'nın Türkiye'ye verdiği Askerî yardımın tutarı 1956/57 döneminde 152,4 milyon dolar iken 1957/58 döneminde birdenbire 249,4 milyon dolara fırlamıştır. (1958/59 döneminde tekrar 196,4 milyon dolara inmiştir).⁶⁶ Bu devrede, görüldüğü gibi, Amerikan dış yardımı uğruna Türkiye'nin çıkarlarının gerektirip gerektirmediği karanlık olan birtakım kararlar alınmış ve Sovyetler Birliği'nin yardım teklifleri geri çevrilmiştir.

Türkiye'nin 1958-59 döneminde ABD'nin gözünde önemini, ve gene dolayısıyla aldığı yardımı artıran **ikinci unsur**, Amerika Birleşik Devletlerinin artık ekonomik açıdan iyice kötü bir yola giren Türkiye'ye adetâ zorla kabul ettirdikleri stabilizasyon programıdır. Menderes'in enflasyonist politikasının Türkiye'de sonuçları bakımından tehlikeli olabilecek huzursuzluklar yaratacağını anlayan ve bundan büyük endişe duyan Amerikan yetkilileri hükümete ünlü 1958 devalüasyonunu yapmayı telkin etmişler ve en sonunda ekonomideki enflasyonist gidişi durdurmaya yönelecek tedbirleri kabul ettirmişlerdir. Stabilizasyonu sağlamak için Amerikan yardımı

(65) *Keesing's*, 1957, s. 15811-12.

(66) Amerikan rakamlarına dayanan ve hizmete özel bir NATO istatistiğinden alınmıştır (s. 13). Bu istatistikte bulunan diğer yıllara ait Askerî Yardım rakamlarını da ilgilenecek olanların yararlanması için veriyorum :

30-6-1955 Tarihine Kadar Toplam				TÜRKİYE'YE AMERİKAN ASKERİ YARDIMI (Milyon Dolar Olarak)				30-6-1967 Tarihine Kadar Toplam			
709,0								2.433,1			
1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
191,3	152,4	249,4	196,4	92,6	85,9	156,3	160,8	101,6	118,4	100,5	118,5

tekrar Türkiye'ye akmıştır. Nitekim 1957/58 döneminde sadece 63,7 milyon dolar olan Amerikan İktisadî yardımı 1958/59 döneminde 132,0 milyon dolara fırlamıştır. (1959/60 döneminde tekrar 67,9 milyon dolara inmiştir).⁶⁷

Konumuz bakımından bizi oldukça ilgilendiren Türk-Amerikan ilişkilerinde bu dönemlerde ortaya çıkan **üçüncü unsur**, teknolojinin politikaya yaptığı etkiyi göstermek bakımından da ilginçtir. Şöyle ki, 1954'lerden sonra soğuk savaşın tavsaması yüzünden stratejik önemini görece olarak bir miktar yitirmiş olan Türkiye, Amerika'nın hiç beklemediği bir teknolojik gelişme sonunda bu önemini tekrar kazanmıştır. Bu olay, 1957 Ekiminde **Sputnik**'in uzaya fırlatılışıdır. Bu sırada ancak orta menzilli füzelerle sahip bulunan ABD, Sovyetlerin uzun menzilli füzeleri geliştirdiklerini görünce kendi ülkesinin artık çekirdeksel silâhlara karşı güvenlik altında olmadığını anlamış ve Sovyetler Birliğinin sınırında stratejik konumu olan ülkelere tekrar önem vermek zorunda kalmıştır. Türkiye de tabii bu ülkelerin başında gelmiştir. Türkiye, gene ekonomik nedenler ve bunların biçimlendirdiği siyasal yönetim felsefesi yüzünden Ameri-

- (67) Gizlilik dereceli aynı istatistiğin 45. sayfasından alınmıştır. Amerikan İktisadî Yardımlarının Amerikan mali yılı ve takvim yılı itibarıyla dökmünü veren bu rakamları, gene ilgililerin yararlanmaları için aşağıya alıyorum :

TÜRKİYE'YE A. B. D. İKTİSADİ YARDIMI

30 - 6 - 1963 Tarihine Kadar Toplam			AMERİKAN MALİ YILI İTİBARIYLA (Milyon Dolar Olarak)								30 - 6 - 1966 Tarihine Kadar Toplam			
229,6											1.501,6			
1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965		
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966		
41,9	59,8	87,7	109,2	63,7	132,0	67,9	98,7	104,9	155,8	99,0	113,3	139,1		

31 - 12 - 1952 Tarihine Kadar Toplam			TAKVİM YILI İTİBARIYLA (Milyon Dolar Olarak)											
197,1														
1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965		
46,2	92,3	68,1	99,9	96,9	85,7	103,3	84,4	101,9	135,0	130,5	101,6	152,1		

kan orta menzilli füzeleri için üs vermeyi hemen kabul etmiştir. Sonradan Amerikalıların da kıtalararası balistik füzeleri (Polaris gibi) geliştirmeleri üzerine Küba bunalımı sırasında Türkiye'nin haberi olmadan geri çekilecek olan Jupiter füzelerinin öyküsü budur. Bu gelişmenin sonucu Türkiye gene diğer yıllara oranla büyük ölçüde dış yardıma kavuşmuştur. Nitekim, yukarıda da söylenmiş olduğu gibi, 1958/59 döneminde alınan iktisadî yardım 132,0 milyon dolardır. (Hatırlanacağı üzere, bir önceki dönemde 63,7 milyon dolar, bir sonraki dönemde ise 67,9 milyon dolar idi).⁶⁸ Bu yüzden DP iktidarının sonlarına doğru epey yoğunlaşmış bulunan Sovyet tekliflerine gene soğuk davranılmıştır.

Bununla birlikte, 1958 yılında Türkiye'ye orta menzilli füzelerin yerleştirilme hazırlıkları dolayısıyla iki ülke arasında gönderilen mesajlar bir çeşit ikili görüşmelere yol açmıştır. Bu arada verilen Aralık 1958 Sovyet notası, bu ülkenin yakınlaşma politikasına rağmen, Türkiye'nin Orta Doğu bunalımının etkisiyle ABD ile ikili anlaşma yapmak istemesini tepkiyle karşılamaktadır. 1959 yılında Türkiye'ye Amerikan füzeleri yerleştirilmiş fakat bu önemli olay dolayısıyla bile iki ülkenin ilişkilerinde bir gerginlik meydana gelmemiştir.⁶⁹ Hatta Eisenhower doktrininin Türkiye'ye uygulanması demek olan 1959 ikili anlaşması bile Sovyetler tarafından mesele yapılmamıştır. Yılın sonuna doğru Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar Sovyetler Birliğini ziyaret etmiştir. Kırdar dönüşünde ilişkilerin bundan sonra gelişeceğini söylemiştir. 1960'da Ankara'da yayımlanan ortak bildiride her iki ülke başbakanının karşılıklı ziyaretlerde bulunacakları bildiriliyordu. Menderes Temmuzda Moskova'ya gidecekti. 27 Mayıs patladığından gidememiştir.

Menderes'in Moskova Seyahati Sorunu : 1959 yılına varıncaya kadar Kuzey'deki Büyük Komşusunun sürekli yardım ve dostluk

(68) 1957 Ekiminde olan bir olayın ancak 1958/59 döneminde alınan yardımı büyük ölçüde etkilemesi tamamen teknik nedenlere dayanmaktadır. Bilindiği gibi Amerikan mali yılı, Temmuz ayında başlamakta ve takvim yılının daima altı ay önünden gelmektedir. Örneğin, buradaki örnekte olduğu gibi, Ekim 1957 Sputnik olayından sonraki ilk bütçe görüşmeleri 1958 Haziranında yapılmış ve bu ayın sonunda kabul edilen bütçe, normal olarak bir yıl sonrasını, yani 1958/59 dönemini etkilemiştir. Eğer takvim yılı esas alınacak olursa, gene yukarıda yapılan yorumu destekleyecek bir rakam elde edilmektedir. (Takvim yılı itibarıyla: 1959'da 103,3 milyon dolar, bir yıl önce 85,7 milyon dolar, bir yıl sonrasında ise 84,4 milyon dolar).

(69) OTDP, s. 442.

önerilerine cevap vermekten kaçınan Türkiye, bu dönemde birdenbire yumuşamış ve bu yakınlaşma Menderes'in Temmuz 1960'da Moskova'ya gideceğinin ilânına kadar varmıştır. Acaba bu önemli gelişmenin sebebi nedir? «Olaylarla Türk Dış Politikası» şu yorumu yapıyor :

«Sovyetler Birliği Türkiye'nin NATO'dan çıkmadan kendisi ile olan münasebetlerini düzeltmesini 1956 yılında kabul ettiğine göre, düzelmenin bu yılda niye gerçekleşmediği sorusu, sorulabilir. Sorunun cevabı kısmen doğu-batı münasebetlerinin gelişmesindedir... Türkiye'nin bu gelişmenin dışında kalması mümkün değildi. Bundan başka Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin dostluk teşebbüslerinin sadece sözle değil, fiilen de görmek istemesini boyuna tekrarlaması ve bu bakımdan 1956 yılından beri geçen süre içinde olumlu bir kanaata varmış olması da muhtemeldir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile münasebetlerini düzeltmek istemesinde içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerden Sovyetler Birliğinden yardım almak suretiyle kurtulmak düşüncesinin de etkili olup olmadığı yapılan açıklamalardan kesinlikle anlaşılmamaktadır. Daha sonraki yıllarda yapılan açıklamalar bu düşüncenin münasebetlerin düzeltilmesinde ana unsur olmadığını göstermektedir.»⁷⁰

Bu yorumun kabul ettiği ilk iki neden, yani Doğu-Batı yakınlaşmasının etkisi ve Türkiye'de yavaş yavaş SSCB lehinde bir eğilim belirmesi, doğrudur. Fakat 1959-60 yıllarındaki yakınlaşmada Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun ön plânda rol oynamadığını söylemek büyük bir yanlışlık oluyor. Bu iddiaya dayanak olarak «daha sonraki yıllarda yapılan açıklamalar» gösterilmektedir. Gerçekten 27 Mayıs sonrasında epey bir süre Sovyetlere karşı temkinli davranılmış ve yardım alınmamıştır. Oysa ki 27 Mayıs öncesi ve sonrası koşulları apayrıdır. 1959-60 döneminde Menderes Sovyetlere yaklaşmıştır, zira ekonomik darlık «bıçağı kemiğe dayamıştır». Amerika Birleşik Devletlerinin stabilizasyon programı gerçi enflasyonu yavaşlatmakta hakikaten başarılı olmuştur, fakat bu sefer de kalkınma yavaşlamıştır. Zaten bu yüzden ekonominin duraklamasıyla hoşnutsuzluğun arttığını gören Menderes, yepyeni bir dış yardım kaynağı aramak zorunda kalmıştır. Zira 1959/60 döneminde Türk-Amerikan ilişkileri bir önceki 1957/59 devresinde olduğu gibi iyi değildir, denizaltılardan atılabilen Polaris füzelerinin hizmete girmesi Türkiye'deki Jupiter'leri gereksiz kılmış ve Amerika'nın gözünde Türkiye'nin vazgeçilmezliğini alıp götürmüştür.⁷¹

(70) *Ibid.*, s. 446-47.

(71) H. Ülman, R. H. Dekmejian, «Changing Patterns in Turkish Foreign Policy, 1959 - », *Orbis*, V. no. 3, (Fall 1967), s. 777.

Ayrıca ABD, Menderes'in hiçbir plânlamaya yanaşmamasından dolayı şikâyetçidir. İşte Türk - Amerikan ekonomik ilişkilerindeki dolayısıyla siyasal ilişkilerindeki bu soğukluktur ki,⁷² Menderes'i yepyeni bir dış kaynak aramak zorunda bırakmıştır. Bu yeni kaynak da Sovyetler Birliğinden başkası olamazdı.

DP yöneticileri için söz konusu olan bu durum 27 Mayıs sonrasının Bürokrat yöneticileri için geçerli değildir. Askerler 27 Mayıs hareketinin uluslararası alanda nasıl karşılanacağını, hangi ülkelerin ne tepkiler göstereceğini bilmemektedirler.⁷³ Onun için, Sovyetlerle bağların kurulması zaman almıştır. Bundan dolayı 27 Mayıs sonrasının bambaşka koşulları altında yapılan beyanları kul lanarak 27 Mayıs öncesi yapılan hareketler hakkında yorum yapmak yanlış sonuçlara götürebilmektedir.

D — 27 MAYIS VE SONRASINDA İLİŞKİLERİN NORMALE DÖN- MESİ.

27 Mayıs dolayısıyla Menderes'in ziyareti gerçekleşemeyince, Kruşçev yeni yöneticilere de dostluğu tekrar kurma teklifinde bulundu. Gürsel'in Temmuz 1960'larda verdiği cevap, Türkiye'nin ittifaklarının savunma için yapıldıklarını belirtiyor, Kruşçev'in buluşma temennisine katılmıyordu. Ertesi yıl da ilişkilerde bir gelişme görülmedi. Dışişleri Bakanı Sarper : «... şimdiye kadar Rusya'dan yapılmasını istediğimiz herhangi bir yardım talebimiz bulunmadığı gibi bundan sonra da böyle bir talepte bulunmaya niyetli olmadığımızı söyleyebilirim» demektedir.⁷⁴ Ertesi yıl Küba bunalımı ilişkilerde önemli bir sürtüşme doğurmuştur. Amerika'nın Küba'ya uyguladığı ablukaya Türkiye de bu ülkeye Sovyet buğdayı taşımakta olan iki şilebine yüklerini en yakın limanlara boşaltmaları için emir vererek katılmıştır. Türkiye'nin Amerika'nın bu denli etkisi altında oluşu her seferinde Sovyetlerde tepki yaratmaktadır. NATO ve Amerikan gemilerinin Türk limanlarını durmadan zi-

(72) İsbatlamaya olanak olmamakla birlikte, 27 Mayıs'ın hemen öncesinde Amerikalıların Menderes'ten ümitlerini kestikleri ve yeni bir lider aramaya başladıklarına dair bir haber bir zamanlar ortalarda dolaşmıştır. Söylentilere göre 27 Mayıs olunca buna gerek kalmamıştır.

(73) 27 Mayıs hareketini yapanların ilk iş olarak derhal radyolardan «NATO'ya ve CENTO'ya bağlıyız, uluslararası taahhütlerimize sadığız» şeklinde ısrarla anons verdirmeleri, askerlerin bir dış müdahaleden, özellikle bir Amerikan müdahalesinden korktuklarını göstermektedir.

(74) OTDP., s. 452.

yaret edişleri, iki ülke arasındaki ilişkileri gereksiz yere zedelemektedir. Nitekim, ABD için Küba neyse, Sovyetler Birliği için de Türkiye'nin aynı şey olduğu; Kruşçev'in 27 Ekim 1962'de Kennedy'ye göndermiş olduğu mesajdaki şu sözlerde açıktır: «...Fakat, Birleşik Amerika Birleşmiş Milletler önünde Küba'nın bütünlüğünü garanti etmedikçe biz de Türkiye'nin bütünlüğünü garanti edemeyiz».⁷⁵ Bununla birlikte, Küba bunalımının Türkiye için olumlu bir etkisi olmuş, iki dev ülke arasında yapılan pazarlık sonucu demode Jupiter füzeleri Türkiye'den kaldırılmıştır.

1963 Mayısına varıncaya kadar Türkiye, Sovyetlerin davet ve yakınlaşma isteklerine, hep o ana dek izlenen politikaya uygun olarak çekingen, hatta soğuk davranmıştır. Bu tarihte Cumhuriyet Senatosu başkanı Ürgüplü başkanlığında bir Türk Parlamento heyeti 29 Mayıs - 14 Haziran arasında Sovyetler Birliğini ziyaret etmiş ve bu heyete Türkiye'ye Batıdan daha iyi şartlar ile ekonomik yardım yapabileceği tekrar edilmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşebilmesi için, Türk Dış Politikasının dönüm noktası olan 1963 Kıbrıs olaylarına kadar beklemek gerekti. Müttefiklerinden umduğu yardımı bulamayınca hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'nin nihayet izlemeye başladığı çok taraflı politika normalleşmeyi çok kolaylaştırdı.⁷⁶ Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye fazla eğilimli olmayan ve daha çok Ada'nın bir NATO üssü haline getirilmesini önlemeye çalışan bir politika izlemesi Dışişleri Bakanı Erkin'in Moskova'yı ziyaretini geciktirmişse de Erkin'in 30 Ekim - 5 Kasım 1964 arasında yaptığı ziyaretten sonra yayımlanan ortak bildiride «her iki cematın kanuni haklarına riayet» den söz edildi, kültür mübadelesine dair bir anlaşma imzalandı.⁷⁷ Bunun arkasından Sovyet Prezidyum başkanı Podgorini 1965 Ocagında Ankara'ya geldi. Devlet başkanlarının TBMM'nde konuşması gelenekten olduğu halde Meclis'teki bazı partiler bunu önlemeye çalışmışlar, mesele basında konu olmuştur. Gene bunu Sovyetler Birliği Dışişleri bakanı Gromiko'nun 17-22 Mayıs 1965'de Ankara'yı ziyareti izlemiştir. Yayımlanan ortak bildiride taraflar tam silâhsızlanmaya yöneceklerini bildirmişler, Kıbrıs konusunda ise Erkin'in ziyareti sırasında yayımlanan bildiridekiler tekrar edilmiştir.⁷⁸ Bunun arkasından Ürgüplü bu sefer başbakan olarak

(75) Chronique de Politique Etrangère, s. 685.

(76) OTDP., s. 456.

(77) Bu anlaşma, TBMM onaylamaktan kaçındığı için bugün halâ yürürlüğe girememiştir.

(78) Keesing's, (1965), s. 20936.

9-17 Ağustos 1965'de Sovyetler Birliğini ziyaret ederek Kosigin'le görüşmüştür. Yayımlanan ortak bildiride silâhsızlanma, halkların sömürgecilerin baskısından kurtulmuş olarak yaşama hakkı, Avrupa güvenliği gibi konular görüşülmüş, Kıbrıs'ta iki cemaatin varlığı kabul edilmiş, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinden ve gelişen ticaretten söz edilmiştir. Sovyetler Arpaçay üzerinde bir baraj, ve demir-çelik, votka, traktör ve aliminyum fabrikaları ile İzmir'de büyük bir rafineri yapacaklardır.⁷⁹ Bunun arkasından, Sovyet Başbakanı Kosigin 20-27 Aralık 1966'da Ürgüplü'nün ziyaretini iade etmek için Ankara'ya gelmiştir. Ortak bildiride barış içinde birarada yaşama politikasından, tarafların Vietnam sorunundan büyük endişe duyduklarından, genel ve tam silâhsızlanmadan sözedilmiş Kıbrıs'ta durumu daha da kötüye götürecek davranışlardan kaçınılması istenmiştir.⁸⁰ Kosigin'in bu bir haftalık ziyareti bir bakıma protokol açısından bile bile bir aksaklığa sahne olmuştur. Her yabancı devlet büyüğünün ziyaretinde Ankara'nın her tarafına bir direğe Türk, onun yanındaki direğe yabancı devletin bayrağını asmak adet olduğu halde, Türk bayrakları için bu gelenek gözetilmiş fakat bütün şehirdeki Sovyet bayraklarının toplamı birkaçı aşmamıştır. Türk başbakanı Demirel, Kosigin'in ziyaretini 19-29 Eylül 1967'de iade etmiştir. Ortak bildiride Vietnam halkının kendi geleceklerini özgür bir şekilde 1954 Cenevre antlaşmalarının çerçevesi içinde çözümlayebilmesi gerektiğinden söz edilmiş, Kıbrıs'ta tehlikeyi artırıcı hareketlerden kaçınılması gerektiğine işaret edilmiştir. Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye 15 yıllık vade ve düşük faizle 200 milyon dolar ekonomik yardım vermesi ve bunun ihracatla ödenmesi kararlaştırılmıştır. *Izvestia*'nın verdiği rakamlara göre, iki ülke arasındaki ticaret 1964'te 17 milyon dolar, 1965'de 35 milyon dolar hacminde iken 1966'da 44 milyon dolarlık bir seviyeye erişmiştir.⁸¹

12-21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Sunay, Dışişleri bakanı Çağlayangil ile birlikte SSCB'ni resmen ziyaret etmiş ve burada Brejnev ve Kosigin'le görüşmüştür. Brejnev'le olan görüşmenin niteliği konusunda basında söylentiler çıkmış ve bu görüşmenin Türk yetkililerinin baskısıyla yapıldığı söylenmiştir. Yayımlanan Ortak Bildiride taraflar iyi komşuluk ilişkilerinin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama ilkelerine dayanarak gerçekleştirilmesini öngörmüşlerdir. Orta Doğu'da kuvvet kullanarak

(79) *Ibid.*,

(80) *Ibid.*, (1967), s. 21880.

(81) *Ibid.*, s. 22335.

toprak kazanılmasına ve oldu-bittiler yapılmasına karşı çıkan taraflar, Kıbrıs konusunda, bu sorunun «iki cemaatin hak ve menfaatlarını hesaba katacak şekilde ve Kıbrıs Devletinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün» korunması sağlanarak çözülmesi isteğinde bulunmuşlardır.^{81a}

**

Son yıllardaki bu gelişmeleri kısaca değerlendirmek gerekirse :

Yukarıda ayrıntılara girilmeden ana çizgileriyle verilen ilişkilerden anlaşılacağı gibi, 1964 yılına varıncaya kadar çok yavaş ve çekingen bir şekilde gelişen, hatta bazı uluslararası olayların zorlamasıyla dar boğazlara giren Türk-Sovyet ilişkileri bu tarihten sonra oldukça yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni, Kıbrıs fiyaskocu sonucu Türkiye'nin geçmişte yapmış olduğu yanlışlıkların birçoğunun farkına varmış olmasıdır. Gerçi Türk dış politikasında temel bir değişiklik olmamıştır, zaten içerideki ekonomik ve toplumsal düzen değişmeden bunun olması da beklenemezdi, fakat mevcut iç düzenin ilişkilerinin sınırlarını zorlamadan dış politikada birtakım değişiklikler yapılabileceği ve bunların çok yararlı olacağı düşünülmüştür. Örneğin Arap dünyası ve bağlantısız ülkeler ile ilişkiler bu tarihten sonra normale döndürülmüştür. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleştirilmesi de aynı kapsam içinde düşünülmelidir. Türk dış politikasının bu dönüşümü tamamen pragmatiktir. Kıbrıs davası için Sovyet desteği aranmakla işe başlanmış, alınan ekonomik yardım da bu politikanın primi olmuştur. Acaba Kıbrıs sorunu olmasaydı, ekonomik yardım alma sorunu tıpkı 1960'da Menderes'i zorladığı gibi yeni Türk yöneticilerini de Sovyetlere yaklaştıracak en önemli faktör olacak mıydı? Bu soruya evet cevabını vermek herhalde yanlış olmaz. Beş yıllık plânların finansmanı sorunu yavaş yavaş bu sonucu doğurmaya yönelecekti, fakat Kıbrıs dönemece bunun çabuk olmasını sağlamıştır, gibi gözükmektedir.

IV — S O N U Ç

A — SOVYETLER BİRLİĞİNİN TÜRKİYE POLİTİKASININ NİTELİĞİ VE AMACI NEDİR?

Herşeyden önce Sovyetlerin Türkiye politikasının genel niteliği üzerinde bir karar birliğine varmak gerekiyor : Bu politika Sovyetlerin diğer ülkelere uyguladıkları politikanın bir parçası mıdır,

(81a) Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Bülteni (Teksir).

yoksa Sovyetler Birliği herhangi bir nedenle, örneğin coğrafi konumu dolayısıyla Türkiye'ye özel bir politika mı uygulamaktadır?

Sovyetler Birliği Milletler Cemiyetine girdikten sonra genellikle Batıyla çatışmasız bir politika izlemiştir. Bu sırada Türkiye ile olan ilişkileri de çok iyiydi. Bu iyilik, savaş bulutlarının toplanmasına kadar sürmüştür. Savaş içinde Sovyetler Türkiye'ye karşı, kendi durumlarına göre değişen bir politika uygulamışlardır. Bu anormal bir devredir ve Türkiye dahil her devlet başını kurtarmak için günden güne değişen bir politika izlemiştir. Savaşın bitiminde, galip devletler arasında dünya egemenliği bakımından anlaşmazlık çıktığı için her devlet Türkiye'yi güvenlikleri için kendi safına çekmek istemiştir. Sovyetler Birliği de böyle davranmıştır. Bunu sağlamak için Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliği ile bağdaşmayan isteklerde bulunmuştur. Bu dönem Sovyetler Birliğinin kendi çevresindeki bütün ülkelerde kendisine eğilimli yönetimler kurmak istediği devredir. Bir ara işgali altında bulunan İran'dan kuvvetlerini çekmek istememiştir.⁸² Gene Sovyet dış politikası, 1953 yılında Türkiye ile arasını düzeltmek için girişimde bulunduğu zaman bütün devletler ile ilişkilerini normalleştirmek çabasına girmiştir. Aynı gelişmeye ticarî alanda da rastlamak mümkündür. 1953 yılından sonra Sovyetler, Orta Doğu ülkeleri ile o ana dek önemsiz olan ticaretlerini canlandırmak için harekete geçmişlerdir. Mısır'la 1954'de Lübnan'la gene 1954'de, Suriye 1955 tarihinde ticaret anlaşmaları imzalamışlardır. Türkiye'nin Sovyetler Birliğine yaptığı ihracatın hacmi 1953'den önceki bunalımlı devrede % 5'e inmişken, 1957 yılında % 20'ye yükselmiştir.⁸³ Sonuç olarak denebilir ki, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye uyguladığı politika genel dış politi-

(82) İşgal etmiş olduğu topraklardan çekilmemek bakımından kapitalist olsun, komünist olsun, büyük devletlerin politikaları birbirinden farklıdır. Sovyetler Birliği örneğin bir İran'dan çekilmek istememiştir, çünkü ülkenin türlü koşulları gereği, kendisi çekilir çekilmez bu memlekette sağcı bir rejimin kurulacağı muhakkaktı. Nitekim Şah gelmiştir. Buna benzer şekilde, Amerika da kendisi çekilince solcu, en aşağısından kendi standartlarına uymayan bir rejim kurulacağını anladığı zaman çeşitli yollar bularak o ülkede egemenliğini sürdürmüştür. Nitekim Başkan Eisenhower Vietnam'da 1954 Cenevre konferansına uygun bir şekilde seçimler yapılmasını kabul etmemiş, ülkenin kesin olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Böylece Amerika hiç olmazsa güneyde kendisine bağlı bir kukla hükümet kurmuştur (Diem rejimi). Kore olayında bu durum her iki büyük devlet için doğrudur. (Amerika Sygman Ree rejimine, Sovyetler Kuzey Kore'ye hakim olmuştur.)

(83) Laqueur, a.g.e., s. 269-270

kasının bir parçasıdır. Bu sonucu saptamak şu bakımdan önemlidir ki, Sovyetler Birliğinin bütün dünyaya karşı izlemekte olduğu dış politikayı aynı hava içinde devam ettirdiği takdirde, Türkiye ile ilgili politikasını da ana çizgileri ile devam ettireceği söylenebilir. Bu da, daha önceden tahmin edebilmek bakımından önemlidir.

Sovyet dış politikası bakımından Türkiye için daha önemli bir sorun bu politikanın amaçları konusundadır. Diğer bir deyimle, Sovyetlerin dış politikası genel çizgileriyle ve özellikle Yakın Doğu açısından saldırgan mıdır, yoksa kendini savunmaya mı yönelmiştir. Bu sorunun da cevabını sağlam bir şekilde saptamak çok önemlidir, zira eğer Sovyetler Birliği Yakın Doğu'da kural olarak saldırgan bir politika izliyorsa, bu amaca varabilmek için Boğazlar bölgesini eline geçirmek gibi bir emel güdebilecektir. Zira şu anda Orta Doğu'da elinde bulunan üsler, sağlam bir emperyalist yayılma için yeterli güvenceye sahip değildir ve böyle bir politika izlediği takdirde kendi Karadeniz kıyılarına ihtiyacı olacaktır. Buradan dışarıya açılışın tek yolu Türk Boğazlarıdır. Diğer yandan, eğer Sovyet dış politikası sadece Karadeniz'i nüfuz alanı olarak görüyor ve bu çevreleri diğer büyük devletlerin etkisinden uzak tutarak bir savunma politikası izliyorsa, o zaman Sovyetler Birliğinden Boğazları antlaşmalara uygun olarak koruyacak bir Türkiye'ye normal zamanlarda barış zamanlarında bir tehdit gelmeyecek demektir. Bir şartla : Türkiye kendisi için ciddi bir tehlike teşkil etmiyorsa, yani başka büyük devletler Türkiye toprağını kullanarak buralarda üsler kurmamışlarsa. Zira böyle bir durumda Sovyetler Birliğinin güvenliği tehdit altında olacağından, Kuzeydeki büyük komşusunu tatmin edemiyen küçük devlet Türkiye de potansiyel bir Sovyet tehdidi altında ister istemez girecektir.

Giriş bölümünde Rus Çarlığının, bugün bile birçoklarının çok emin bir şekilde ifade ettikleri bir «sıcak denizlere çıkma emeli» izlemekten uzak olduğunu, zira hiçbir zaman bir deniz devleti olmayan Rusya'nın Akdeniz'de Büyük Britanya ile başetmesi olanaksız olduğu için bu sulara çıkmak istemediğini görmüştük. Gerçi Rusya, İstanbul'u almak gibi birtakım emeller peşindedir, ve bu yüzden aynı amacı kendileri de güden İngiltere ve Fransa ile zaman zaman çatışmıştır. Fakat Boğazları tek başına ele geçirmek istemekteki temel amacı, kendisiyle çatışan ve zaman zaman Osmanlı İmparatorluğuyla birleşerek kendi güvenliğini yakından tehdit eden Batılı büyük devletleri Boğazlara ve Karadenizin sularına sokmaktı. 1917 devriminden sonra çok köklü bir değişikliğe uğrayan

eski Rusya'nın bu politikası coğrafi konumunun getirdiği determinizm dolayısıyla değişmedi. Sovyetler Birliği de Türk Boğazlarından bir saldırı olasılığına karşı her zaman duyarlıklı davrandı. Türkiye bu hassas bölgelere diğer büyük devletleri sokmadığı zaman bir sorun yoktu, İkinci Dünya Savaşına dek olduğu gibi. İkinci Dünya Savaşı gibi anormal bir devrede her devlet, bu arada Türkiye ve Sovyetler Birliği kendi güvenliklerini sağlamak için birtakım devletlere yanaştılar. Gene anormal bir dönem olan savaşı hemen izleyen yıllarda her devlet, bu arada Türkiye ve Sovyetler Birliği kendi güvenliklerini sağlamak için birtakım devletlere yanaştılar. Gene anormal bir dönem olan savaşı izleyen yıllarda Sovyetler Birliği şiddetli rekabet halinde olduğu Batılı büyük devletlere karşı Güney cephesinden emin olmak için Türkiye'nin bağımsızlığı ile bağdaşmayan isteklerde bulundu. Fakat reddedilince de üzerine gidemedi. Gene bu dönemde, bir kara devleti olan Sovyetler Birliği deniz kuvvetlerinin zayıf oluşu yüzünden, Akdeniz'e çıkma olanağını elde etse bile buradaki Batılı devlet donanmalarının rakip kabul etmez üstünlüğü dolayısıyla sıcak sulara açılmayacaktı. Savaş sırasında Alman gemilerinin geçmesine göz yumarak kötü bir bekçilik örneği vermiş olan^{83a} zayıf bir Türkiye'den emin olamaması, Sovyetleri bu isteklere itmştir. Meselenin esasının bu olduğunu anlamak, Türk dış politikasını çizmek için son derece önemlidir. Bu nokta o zamanlar ortamın elverişsizliği dolayısıyla anlaşılamamış, hatanın üzerine gidilmiştir. Buna biraz aşağıda dokunulacaktır.

1953 yılından sonra iki büyük ülke arasındaki gerilimin azalmasından sonra daha rahat bir dış politika izlemekte olan Sovyetler Birliği Türkiye üzerindeki isteklerden vazgeçtiğini resmen ilân etmiş ve iki ülkenin arası ancak Türkiye'nin açık ve kesin bir şekilde Amerika'nın tarafını tuttuğu uluslararası bunalımlar sırasında soğuma eğilimi göstermiştir. Sovyet politikası aradan zaman geçtikçe 1945 ve 46'da yaptığı hataları anlamaya başlamış ve kendi güvenliğini çok tehdit eden durumların bile Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu yakınlaşma politikasına zarar vermemesine çalışmıştır. Örneğin Amerika'nın orta menzilli füzelerinin Türkiye'de üslenmesine ses çıkarmamış, Amerika'nın 1959'da Türkiye ile yaptığı ve bu ülkede solcu bir yönetimin başa geçmesini önleme amacını açıkça güden ikili anlaşmaya bile ses çıkarmamıştır. Sovyetler Birliği anlamıştır ki, aralarında yüzyıllardır sürüp gelen düşmanlık yüzün-

(83a) Şunu hemen belirtmek gerekir ki çok üstün Alman tehlikesi karşısında Türkiye bu gemilere engel olamazdı. Fakat durumu her seferinde SSCB'ne bildirmek bir nevi sigorta olabilirdi.

den zaten kendisine sempati duymayan güneydeki küçük komşusunu onun egemenliğiyle bağdaşmaz bazı isteklerle ürkütmektedir ve ayrıca bu istekleri fiiliyata dökmediği için birşey elde edememektedir. Aksine, bu ülkede Batı'ya çok sıkı bağları bulunan egemen sınıflar bu durumdan yararlanarak Türkiye'yi gittikçe Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaştırmakta; diğer bir deyimle Sovyetler Birliği için gittikçe daha tehlikeli bir bölge haline getirmektedirler. Bunun üzerine Sovyet politikası Türkiye'nin ekonomik durumundan ve uluslararası yalnızlığından yararlanarak bu ülkeye yaklaşmak ve Boğazlar açısından güvenliğini, Batı ile organik bağları olmayan ve toprağında yabancı füze ve gözetleme üsleri bulunmayan bir Türkiye'nin kurulmasına yardım ederek sağlamak yolunu seçmiştir. Özetlemek gerekirse :

1) 1923'den önce, Rus Çarlığının dış politikasının başlıca amacı, Osmanlı İmparatorluğu'na tek başına egemen olarak Boğazların başka büyük devletler, özellikle İngiltere tarafından kendi aleyhine kullanılmasını önlemektir.

2) 1923-38 döneminde iyi bir komşuluk yapan bu iki devlet, savaşın başında kendilerini en az zarara sokacak bir politika izlemeye çalışmışlar, bu arada Sovyetler Birliği Batılılar tarafından reddedilince yolları ayrılmıştır. Bu anormal devrede Türkiye gibi Sovyetler Birliği de savaşın gelişmelerine göre politikasını değiştirmiştir. Savaşın sonunda Sovyetler Birliği Batılılarla dünyayı paylaşmak konusunda bozuşmuş ve kendi sınırındaki ülkelerde bunların nüfuz sahibi olmasını istememiştir. Fakat bunu sağlamak için yanlış yol seçmiştir ve bu politika örneğin Türkiye'de tam ters sonuç doğurmuştur.

3) 1953 yılından sonra bu hatasını anlayan Türkiyenin Kuzeydeki büyük komşusu, gittikçe yoğunlaşan bir yakınlaşma siyasetine girişmiştir. Halen de bu yakınlaşma, daha doğrusu normalleşme sürüp gitmektedir. Sovyetlerin bu yeni yakınlaşma politikasının da amacı, şimdiye kadar olandan farklı değildir. Türkiye'nin Batı ile arasına mesafe koyarak kendi ayakucunda bir tehdit üssü olmasını önlemek istemektedir. Sadece araçlar değişmiş, yumuşamıştır.

B — TÜRKİYE'NİN SOVYETLER BİRLİĞİ POLİTİKASI NE OLMALIDIR?

Sovyetler Birliği'nin bu amacı karşısında Türkiye'nin Kuzeydeki büyük komşusuna karşı izleyeceği politika ne olmalıdır?

Türkiye, olayların ve kendi toplumsal yapısının zorlamasıyla, İkinci Dünya Savaşından sonra gittikçe artan bir hızla Batı'ya yaklaşmıştır. Bu yaklaşmanın sonuçlarına yazı boyunca değinilmiş bulunuyor. Kısaca tekrar özetlemek gerekirse, İkinci Dünya Savaşına gelinceye kadar aldığı bütün uluslararası kararlarda büyük komşusuna danışan Türkiye, savaş sırasında olayların zorlamasıyla bunu sürdürememiş, savaş sonrasında ise iyice Batıya dönmüştür.

Bu araştırmanın tezi, Türkiye'nin onbeş yıldan fazla bir zaman doludizgin izlediği, halen de epey düzeltmekle birlikte tamamen bırakmamış olduğu bu politikanın ülke çıkarlarına aykırı olduğudur. Türkiye, bir miktar da ekonomik düzeni yüzünden ihtiyacı olduğu dış yardımı almak için NATO'nun ileri üssü haline gelmiştir. Eğer NATO, herşeye rağmen Türkiye'nin güvenliğini Sovyetler Birliğine karşı kayıtsız şartsız sağlayacaksa, bu durum — gene siyasal bakımdan çok sakıncalı olmakla birlikte, askerî bakımdan yararlı bile sayılabilir. Bugün küçük devletler, savunmalarını sağlayacak modern silâhları kendileri yapacak güçte değillerdir. Fakat durum böyle değildir :

1) NATO askerî stratejisi Amerika Birleşik Devletlerinin kendini içinde gördüğü durumlara göre değişmektedir. Örneğin, Sovyetler Birliği uzun menzilli balistik füzelere (ICBM) sahip olduktan sonra, Eski Dünya'daki müttefiklerini kayıtsız şartsız olarak çekirdeksel silâhlarıyla koruyacağını ilân etmiş olan ABD, NATO'nun stratejisini değiştirmiş ve kendi ülkesinin ilk elde başlayacak bir çekirdeksel savaşta yıkılmasını önlemek için önce klâsik silâhlara başvurulacağına karar vermiştir. Bir savaş çıktığı zaman ne olacağı kesinlikle söylenemez, fakat en aşağısından Sovyetler Birliğine en yakın ülkelerin feda edilerek ilk elde yerle bir olması demek olan bu yeni strateji somut bir şekilde göstermektedir ki, Türkiye'yi koruduğu söylenen NATO örgütünün stratejisi ABD gerekli gördüğü taktirde yeniden ve gene Türkiye'nin iradesi dışında değişecektir. Bu da ülkemiz için her an için kuramsal bir tehlikedir.

2) Pratik alana gelince, NATO'nun savunması Türkiye'nin iradesi dahilinde değişiyor olsa bile, üzerindeki füze, gözetleme ve dinleme üsleri yüzünden ülkemiz ilk Sovyet hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu gibi üslerin çekirdeksel veya konvansiyonel bir savaşta ilk yerle bir edilecek hedefler olduğu artık bilinen bir şeydir. Amerika Birleşik Devletlerinde bu gibi üslerin bulunduğu birkaç eyalet vardır. Bugünlerde üzerinde en çok durulan konulardan biri olan ve milyarlarca dolara çıkacağı hesaplanan füze-savar kuşak

pahalı oluşu yüzünden işte sadece bu birkaç eyaleti koruyacak şekilde yerleştirilecektir. Bu husus, 1969 Mayıs'ında katılmış olduğum bir NATO gezisi sırasında, Amerika'nın Avrupa'daki en önemli hava üslerinde biri olan Remstein 26. Taktik Hava Kuvvetleri Üssünde grubumuza brifing yapan yüksek rütbeli yetkililer tarafından söylenmiştir. Öteki yarım kürede olmasına rağmen üsleri barındıran bazı eyaletlerinin Sovyetler tarafından ilk önce ortadan kaldırılacağını bilen ABD'ye ve bu ülkenin Türkiye'deki taraftarlarına bakılırsa, ülkemizde bulunan NATO ve Amerikan üsleri Türkiye'nin güvenliğini sağlamaktadır. Bu iddianın ne derece tutarlı olduğu, Remstein yetkilerinin yapmış oldukları açıklamaların ışığında daha iyi değerlendirilebilir. Kaldı ki, bu üsler ABD'nin politikası gerektirdiği zaman bir pazarlık sonucu Türk hükümetinin haberi olmadan sökülüp götürülebilmektedir. Türkiye'yi tehlikeye sokan sadece füze üsleri değildir. Bir örneğinin Diyarbakır'da olduğu söylenen «ufuk ötesi» radar gibi ultra-modern araçlar, bir savaş olasılığından Sovyetler Birliği'nin ilk olarak kurtulmak isteyeceği tesislerdir.

Türkiye'nin bugün Sovyetler Birliği ile nisbeten düzelmekte olan, fakat gene de olması gerekenden uzak olan ilişkileri, ülkemizin Batı ile olan ilişkilerinin iyi ayarlanamaması yüzündendir. Batı ile olan ilişkileri yukarıda tartışılan sakıncaların ışığı altında bir düzene sokmak Türkiye'nin ulusal çıkarlarının ilk koşuludur.

Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ilerideki ilişkilerinin nasıl olacağına gelince. Durmadan gelişen teknolojik buluşlar sayesinde bu ilişkilerin daha iyiye gideceği söylenebilir. Zira, bu araştırma boyunca belirtmeye çalışıldığı gibi, iki ülke arasındaki çatışmanın ana nedeni coğrafi konumdur. Yani ilk plânda Boğazlardır. İşte günümüzün teknolojik buluşları sayesinde Boğazların önemi azalmakta ve Türkiye üzerinden büyük bir baskı yavaş yavaş kalkmaya yüz tutmaktadır :

1) Kıtalararası balistik füzelerin gelişmesiyle Boğazların önemi azalmıştır. Birleşik Amerika bu füzeleri geliştirdikten sonra Sovyetler Birliği'ne öldürücü bir darbe vurmak için Boğazlardan geçmek zorunda olmadığı gibi, Sovyetler Birliği de kendi kıtalararası füzelerini geliştirdikten sonra Akdeniz egemenliği kavramı kendiliğinden önemini yitirmiştir.⁸⁴ Ayrıca, çok gelişmiş olan elektronik dinleme aletlerinin Boğazlardan habersiz olarak hiçbir

(84) Halûk Ülman, «Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler», s. 214.

gemiği sızdırmayacakları açıktır.⁸⁵ Montreux sözleşmesi de bu koşullarda, Akdeniz'e istediği kadar gemi çıkartabilen, fakat yabancı gemilerin Karadeniz'e girişlerinin çok kısıtlı olması nedeniyle rahat olan Sovyetler Birliğini hoşnut bırakmaktadır. Gene Montreux sözleşmesi, Akdeniz'de yeni bir oluşum olarak belirmiş bulunan Sovyet filosu bakımından Türkiye'yi zor durumda bırakmayacak bir niteliktedir. Zira Orta Doğu'da bölgesel bir çatışma çıktığı taktirde, Türkiye **rasyonel** ve **bağımsız** karar almak suretiyle Sovyet filosunun ikmal v.b. gibi ortaya çıkarması olası olan sorunlardan olumsuz olarak etkilenmekten kurtulabilecektir.^{85a} Sözleşmeden hoşnut olmayan bir devlet varsa, o da Amerika Birleşik devletleri'dir.⁸⁶ Ayrıca, Sovyetler Birliğinin Orta Doğu'da açıkta demirleme olanakları ve buradaki bazı ülkelerde bağlantı limanları ve üsler bulmuş olması, Boğazlarda yeniden üsler istemesi olasılığını, hiç olmazsa bu yeni üslerini yitirinceye kadar, kaldırmıştır.

Sovyet-Türk ilişkilerini etkileyen coğrafi konumun ikinci unsuru, Boğazlar bir yana, Türkiye'nin genel konumudur. Yani Sovyetler Birliğinin hemen yanbaşıda olmasıdır. Teknolojik gelişmelerin Türkiye'yi hem Sovyetler Birliğinin ve hem de Sovyetler Birliğine karşı olan devletlerin yaptığı baskıdan kurtaracak yönde olmasına rağmen, bu gelişmelerin Türkiye'ye zararlı bir yönüne de işaret edilmektedir.⁸⁷ Bu da Batı savunma örgütleri içinde bulunan Türkiye toprakları üzerindeki dinleme ve gözetleme istasyonlarıdır. Bu istasyonlar son son model tesisler olup, SSCB toprakları içinde olup bitenleri ince ayrıntılarına kadar izlemektedirler. Fakat gene teknolojik gelişmenin bu aşamada durmayacağı ve gözetleme ve dinleme işlerinin gelecekte yapay (sunî) uydular tarafından yapılacağı da söylenebilir. Fakat bu tür gelişmelerin ne zaman olanak kazanarak Türkiye'yi daha da rahatlatacağı önceden bilinmiyeceğinden, bu üslerin de tasfiye edilmesi en kısa zamanda gerekmektedir.

••

(85) A. Suat Bilge, Milletlerarası Politika, SBF Yayınları, no. 207-189, Ankara, Sevinç M., 1966.

(85a) Montreux'ye göre savaş içinde olan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçemez. Burada uygulanan ölçüt (kıstas): Savaş ilân etmiş olmaktır. Savaş ilân etmeden savaşmakta olan ülkeler (örneğin Vietnam'da ABD), bu sınırlamaya tâbi sayılmadığı için Orta Doğu'daki bir çatışmaya tabii ki savaş ilân etmeden katılacak olan SSCB bir sorun olarak ortaya çıkmayacaktır.

(86) Ülman, «Türk Ulusal Savunması...», s. 214.

(87) *Ibid.*, s. 215.

Son olarak akılda tutulması gereken gerçek şudur : Kendisine bir tehlike teşkil etmeyen bir Türkiye'yi işgal etmekte Sovyetler Birliği'nin büyük tehlikeleri göze almasını gerektirecek bir çıkarı yoktur. Yabancı üsleri ve askerleri barındırmayan ve barındırmayacağı açık olan bir Türkiye, bu durumuyla Kuzeydeki büyük komşusunun yıldırımlarını üzerine çekmemek gerekir. Üzücü, fakat gene gerçek olan bir durum da her zaman göz önünde tutulmalıdır : Ne kadar iyi silâhlanırsa silâhlansın, kendi olanaklarıyla veya yabancı olanakların yardımıyla ne kadar iyi korunursa korunsun, küçük bir devlet olan ve üretim (kalkınma) biçimi yüzünden uzun zaman böyle kalması kaçınılmaz olan Türkiye'nin bir Sovyet saldırısına başarıyla karşı koymasının olanağı maalessif yoktur. Boş hayallere kapılmak Türkiye'ye ancak zarar getirir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında güvenliğini sağlamasının tek koşulu, toprağından **bütün** yabancı üsleri çıkartarak herhangi bir büyük devlet nüfuzuna son vermek, bir de çekirdeksel savaş olasılığı üzerinde kat'iyen durmayarak ordusunu sadece **bölgesel savaflara göre ve gerilla** tekniğine uygun bir şekilde mükemmelen yetiştirmektir.

Bir de **en hızlı** kalkınma yolu hangisi ise onu uygulamak ve mevcut kalkınma modellerinin diğer unsurlarına ancak ikinci derecede bir önem vermektir. Sovyetler Birliği ve diğer büyük devletler karşısındaki bugünkü küçültücü durumu bir an önce ortadan kaldırmak için başka yol yoktur.

Türkiye'nin «Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu» budur.